

Turkish Journal of Diaspora Studies

ISSN: 2717-7408 (Print and Online)
Journal homepage: tjds.org.tr

Almanya'daki Türklerin 60 Yılıının Akademik Çalışmalara Yansımaları: Değişen İlgi Alanları, Dönüşen Yaklaşımlar ve Araştırılması Gereken Konular

Muhammet Mustafa İyi

To cite this article: Muhammet Mustafa İyi (2021) Almanya'daki Türklerin 60 Yılıının Akademik Çalışmalara Yansımaları: Değişen İlgi Alanları, Dönüşen Yaklaşımlar ve Araştırılması Gereken Konular, Turkish Journal of Diaspora Studies, 1(2), 121-156, DOI: 10.52241/TJDS.2021.0027

To link to this article: <https://doi.org/10.52241/TJDS.2021.0027>

© 2021 Muhammet Mustafa İyi. Published with license by Migration Research Foundation

Published online: 30 September 2021

Submit your article to this journal [↗](http://tjds.org.tr)

Full Terms & Conditions of access and use can be found at
tjds.org.tr

Almanya'daki Türklerin 60 Yılı'nın Akademik Çalışmalara Yansıması: Değişen İlgi Alanları, Dönüşen Yaklaşımlar ve Araştırılması Gereken Konular

Muhammet Mustafa İyi

Sosyoloji, Göttingen Georg-August Üniversitesi, Göttingen, Almanya

Özet

30 Ekim 1961'de Türkiye ve Almanya arasında imzalanan işgücü anlaşması sonrasında Türkiye'den Almanya'ya yoğun kitlesel göçler gerçekleşmiştir. Başlarda geçici olması planlanan bu göç hareketinin zamanla kalıcı bir hal almaya başladığı görülmüştür. Böylelikle 60 yıldır Almanya'da varlığını sürdüren bir Türk diasporası meydana gelmiştir. Tüm bu süreçler Türkiye'de akademik araştırmaların da ilgi odağı olmuştur. Almanya'daki Türkler, 1960'lardan günümüze değin akademik çalışmalarda farklı konu bağlamlarında ele alınmıştır. Öyle ki 1960'larda ekonomi, işçi tasarrufları ve sanayileşme hareketleri bağlamında işçi göçü ele alınırken 1980'lerde Almanya'da yetişen yeni kuşakların eğitim, dil ve kültür konuları ve geriye dönenler üzerine yoğunlaşmıştır. 2000'lere gelindiğinde ise çalışmaların eğitim, dil, kimlik, vatandaşlık ve yabancı düşmanlığı gibi konulara yöneldiği görülmektedir. Bu çalışma 1961 sonrasında kitlesel olarak Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen göç hareketinin ve zamanla kalıcılaştıran Almanya'daki Türklerin, akademik çalışmalara nasıl yansıdığı ile akademik çalışmalarda hangi bağlamda konu olduğunu Türkiye'de yazılmış tezler üzerinden incelemektedir.

Anahtar Kelimeler

Almanya'ya Göç,
Almanya'daki
Türkler, Türk
Diasporası, Akademik
Araştırmalar

Giriş

Türkiye ile Almanya arasında 30 Ekim 1961'de imzalanan işgücü anlaşması, her iki ülkeyi de günümüze değin etkileyecek yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur. Bu tarihten önce Almanya'ya gerçekleşen göçler, eğitim ve çeşitli nedenlerle gerçekleşen bireysel nitelikte göçlerken 1961 sonrasında kitlesel işçi göçleri olarak gerçekleşmiştir.

Bilindiği üzere başlarda geçici olması hedeflenen göçler, Almanya'nın ihtiyaç talebi ve göç eden Türklerin bireysel tercihleri doğrultusunda yerini kalıcılığa bırakmıştır. Almanya'da 1961 yılına kadar yaklaşık 7000 Türk vatandaşı bulunurken bu sayı bir yıl içerisinde 15.558'e, 1967'ye gelindiğinde ise 204.000'lere ulaşmıştır. Öyle ki 1972 yılında Almanya'ya Türkiye'den gelen 500.000'inci işçi onuruna tören düzenlenmiştir (Gitmez, 1979 s. 18). Günümüzde ise Almanya'da dördüncü ve hatta beşinci kuşağa ulaşan 3 milyona yakın Türk varlığının yaklaşık 1,5 milyonu Alman vatandaşdır (BAMF, 2020). Bunun yanında özellikle Türkiye'den Almanya'ya son yıllarda yönelen nitelikli işgücü göçü de düşünüldüğünde bu sayının daha da artabileceği muhtemeldir. Ayrıca Türkler, hem Almanya'da sayıca diğer etnik kökenlerden fazla olması hem de ülkedeki kalış sürelerinin uzun olması açısından diğer gruplardan farklılık göstermektedir (BAMF, 2020). Dolayısıyla zaman içerisinde oluşan, 1960'lı yıllardan günümüze değin çeşitli dönüşümler geçiren, etki kapasitesini arttıran, iki ülke bağlamında önemli ve özgün bir Türk diasporasının varlığından söz etmek mümkün hale gelmiştir.

Abadan-Unat (2017), Avrupadaki özellikle de Almanya'daki Türklerin göç tecrübesini beş farklı döneme ayırarak ele almaktadır. Bu sınıflandırmasında her dönemin kendine özgü özellikleri olduğunu belirtmekte ve Avrupadaki Türklerin göç tecrübesini şu şekilde dönemlere ayırmaktadır:

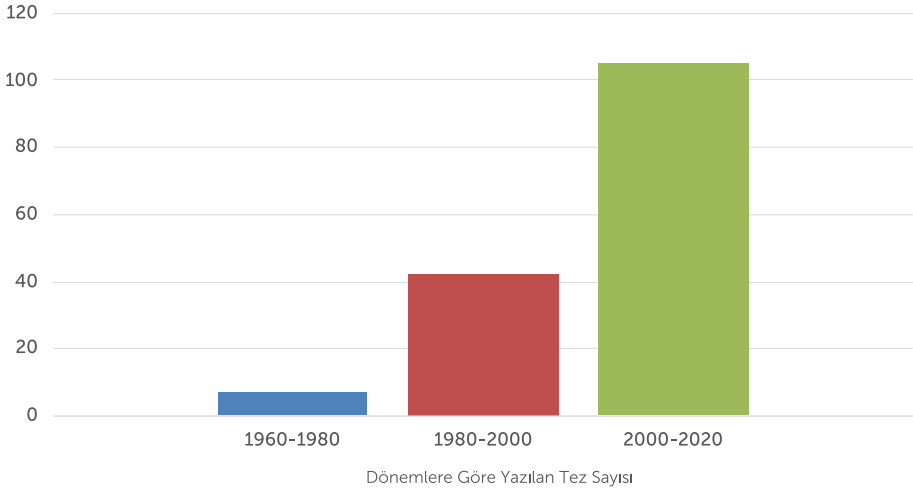
- 1950'li Yıllar: Bireysel Girişimler ve Özel Aracılar
- 1960'lı Yıllar: İkili Anlaşmalara Dayanılarak Devlet Eliyle Düzenlenen "Artan İşgücü İhracı"
- 1970'li Yıllar: Ekonomik Kriz, Yabancı İşçi Alımının Durdurulması, "Turist" (İllegal) Göçmenlere Yasal Bir Statü Kazandırılması, Ailelerin Birleştirilmesi, Çocuk Paraları
- 1980'li Yıllar: Çocukların Eğitim Sorunları, Getto Yaşamı, Dernekleşme Hareketleri, Sığınma İsteklerinin Artması, Vize Zorunluluğu, Dönüşü Özendirilen Yasalar
- 1990'lı Yıllar: Yabancılar Yasası, Yabancıların Kimlik Kazanması, Artan Yabancı Düşmanlığı, Etnik İşlemlerin Yaygınlaşması, Etnik ve Dinsel Derneklerin Yaygınlık Kazanması, Siyasal Hakların İstenmesi (Abadan-Unat, 2017, s. 81).

Güleç ve Sancak (2009), bu sınıflandırmaya ek olarak, 2000'li yılların ardından değişen sosyo-politik bağlamı kapsayacak şekilde bir ekleme yapmaktadır. Böylelikle Abadan-Unat'ın sınıflandırmasına ek olarak "İslamofobi, Avro-Türkler, Göç Yasası, Entegrasyon Çalışmaları" başlığında altıncı bir başlık eklenmektedir. Bu sınıflandır-

malara ek olarak özellikle 2010 yılından itibaren hem Almanya'daki Türklerin etki kapasitesini geliştirmesi hem de Türkiye'de Yurtdışı ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın (YTB) kurulmasıyla beraber "Ulus-ötesi topluluk, diaspora ve diaspora politikaları" bağlamında yeni bir başlık eklemek mümkün hale gelmiştir.

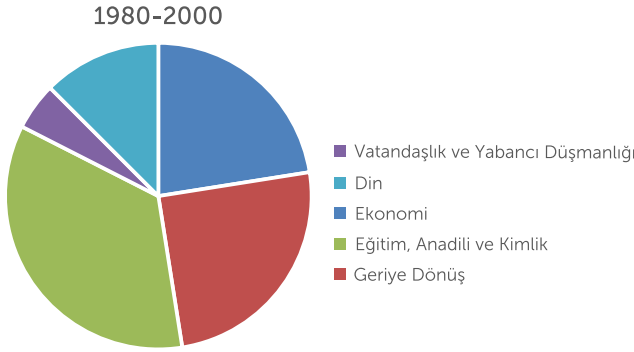
Almanya'daki Türklerin tarihsel bağlamda tecrübe ettiği ekonomik, sosyal, kültürel ve politik dönüşümler akademik araştırmalara da konu olmasını sağlamıştır. Bu anlamda 1960'tan günümüze değin Almanya'daki Türklerin farklı konu başlıkları altında çeşitli araştırmalara konu olduğu söylenebilir. Bu araştırma konuları özellikle ilk on yılda daha çok ekonomik bağlamda gerçekleşirken 1975'ten sonra Türklerin Almanya'da kalıcı olmasıyla beraber anadili, eğitim ve kimlik konularına doğru evrilmiştir. Örneğin 1971-78 arasında yapılan araştırmaların ilgi alanı Almanya'daki işçi tasarrufları ve bunların Türk ekonomisi üzerindeki etkisine dairdir. Bu ilgiyi 1990'lara kadar yapılan araştırmalarda gözlemek mümkündür. Akademik araştırmalarda böyle bir ilginin oluşmasında dönemin ekonomik ve siyasi koşullarının da etkili olduğu söylenebilir. Nitekim dönemin birçok siyasi partisi seçim beyannamelerinde bu tasarrufları konu edinerek belirli politikalar geliştirme niyetindedir. Ayrıca, akademik araştırmaların yanı sıra, yine göçün gerçekleştiği döneme rast gelen 1975-80 yılları arasında edebi anlamda yurtdışına gerçekleşen göçün konu edildiği dikkat çekmektedir. Bu dönemde 20'nin üzerinde hikâye ve roman; Almanya'ya göçü, oradaki çalışma hayatını, zor koşulları ve geride kalan ailelerin hikayelerini konu edinmektedir.

Şekil 1. Dönemlere göre yazılan tez sayısı¹

¹ Burada bahsedilen tezler, yazarın kendi detaylı taraması sonucunda literatürde bulunduğu ve denk geldiği tezlerdir. Tez sayıları dönemlere göre (-)(+) 5 arasında değişiklik gösterilebilir.

Şekil 2. 1980-2000 arası yazılan tezlerin konu başlıklarına göre dağılımı

Şekil 3. 2000-2020 arası yazılan tezlerin konu başlıklarına göre dağılımı

1980'lerde Almanya'daki Türkler hala ekonomik çalışmaların odağında iken aynı zamanda dönem şartlarına uygun konular bağlamında da araştırılmaya başlanmıştır. Özellikle 1980'lerin başında Almanya'nın geriye dönüş politikası bağlamında, Almanya'dan Türkiye'ye dönen Türkler üzerine yoğun araştırmaların yapıldığı, nitekim 1985-95 yılları arasında ciddi olarak yurda kesin dönüş yapanlar üzerine araştırmaların yoğunlaştığı görülmüştür. Araştırmaların kahir ekseriyetinin geri dönenler arasında çocukların okula uyum ve intibak konularında yapıldığı görülmektedir. Bunun yanında yine bu yıllarda Almanya'da kalıcılığı kesinleşen Türklerin kimlik, kültür, dil ve din bağlamında tecrübe ettiği sosyal durum da incelenmiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde ise artık vatandaşlık ve yabancı düşmanlığı ile ilgili araştırmaların ön plana çıktığı görülür. Ancak özellikle 1970-90'lı yıllarda Almanya'daki Türklerin Türkiye'de kurduğu çok ortaklı şirketler ile ilgili çok fazla pratik örnek olmasına rağmen bu konuyla ilgili akademik anlamda neredeyse hiçbir araştırmanın yapılmadığı gözlemlenmiştir.

1990'lar ve 2000'li yıllara gelindiğinde akademik anlamdaki araştırmaların artık Almanya'daki Türkleri spesifik alanlarda ele alan araştırmalara evirildiği dikkat çekmektedir. Örneğin eğitim, anadili, kimlik, sosyal medya, siyasal katılım ve gündelik hayata dair daha özel araştırmaların yapıldığı görülür. Dolayısıyla 2000'li yıllarla be-

raber artık Almanya'daki Türklere dair sayısal anlamda araştırmaların artmasının yanında bazı önemli araştırma alanlarında ciddi ilgisizliğin mevcut olduğu fark edilir. Özellikle NSU *Nationalsozialistischer Untergrund* (Nasyonal Sosyalist Yeraltı) ve Hanau gibi ırkçı motivasyonlarla gerçekleşen saldırılar, kurumsal ırkçılık, Almanya'daki eğitim sisteminin göçmenleri eleyici özelliği, iş ve emlak piyasalarında karşılaşılan yabancı düşmanlığı, Almanya'daki Türklerin güvenleleştirilmesi, Almanya'nın İslam politikaları ve Müslümanlar, İslam ve Türk düşmanlığı bağlamında son yıllarda ortaya çıkan *Erdoğancı* nitelendirilmesi üzerinden gerçekleştirilen düşmanlık gibi alanların müstakil olarak Türkiye'deki tezler bağlamında araştırılmadığı rahatlıkla fark edilebilir.

Şimdiye dek aktarılan bilgilerden de anlaşılacağı üzere bu yazının temel hedefi 1961'ten günümüze değin Almanya'dan Türkiye'ye gerçekleşen göç, orada kalıcılaşan Türkler ve tüm bu süreci kapsayan konuların akademik anlamda Türkiye'deki üniversitelerin bünyesinde ne derecede akademik tezlere konu edildiğini ortaya çıkarmaktır. Bunu yaparken ise özellikle *Yöktez* veri tabanında kayıtlı bulunan tezler esas alınmıştır. Ayrıca ek olarak bazı üniversitelerin kendi veri tabanları da incelenmiştir. Bunlara ek olarak Nermin Abadan'ın (1986) *Türk Dış Göçü 1960-1984 Yorumlu Bibliyografya* adlı eserinden de yararlanılarak 1980 öncesine dair bazı tezler bu kaynaktan faydalanılarak incelenmiştir. Bu doğrultuda geniş bir anahtar kelimesi araması üzerinden ilgili tezler tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle 1960'tan 2020 yılına değin var olan yüksek lisans, doktora ve az sayıdaki uzmanlık tezleri bu yazı kapsamında incelenmiştir. Ayrıca tezlerin yanı sıra (istisna olarak) bir döneme damga vurduğu için 1975 ve 1983 arasında yazılmış 23 edebi ürün (roman ve hikâye) de bu yazıya dahil edilmiştir. Buna gerekçe olarak ise hem bu edebi ürünlerin döneme damga vurmuş olması hem de ilerleyen yıllarda bu edebi ürünleri ele alan çok sayıda tezin yazılmış olması etkili olmuştur. Toplamda 154 tane yüksek lisans ve doktora tezi incelenmiştir. Bu tezler ise 1960-1980, 1980-2000 ve 2000-2020 olmak üzere üç döneme tasnif edilerek incelenmiştir. Şekil 1'den de anlaşılacağı üzere 1960-1980 yılları arasında 7, 1980-2000 yılları arasında 42 ve 2000-2020 yılları arasında ise 105 tez incelenmiştir. Her dönem içerisinde belirgin olarak ortaya çıkan konu başlıkları bağlamında alt başlıklar oluşturulmuş ve tezler bu alt başlıklar altında aktararak incelenmiştir. Şekil 2 ve 3 ise bu alt başlıkları değişen dönemler bağlamında görsel olarak aktarmaktadır. Ayrıca o dönem içerisinde yazılan çoğu teze yer verilmeye çalışılmış ancak kapsamı aştığı düşünülen veya aynı konu başlığında yapılmış tezler genel olarak incelemeye dahil edilmemiştir.

1960-1980 Yıllarına Ait Araştırmalar

30 Ekim 1961 tarihinde Almanya ile imzalanan işgücü anlaşmasının akabinde Batı Almanya'ya kitlesel emek göçleri gerçekleşmiştir. 1963 yılına gelindiğinde ise bu insanların sayısı altmış bine yaklaşmıştı (Abadan, 1964). Almanya'daki Türk işçi varlığını

akademik anlamda ele alan, inceleyen ve ilk olma özelliği taşıyan Abadan'ın çalışması, Batı Almanya'daki Türk işçilerini demografik, sosyo-ekonomik, gelecek beklentileri, ortalama gelir, mesken durumu ve dini inanç gibi farklı bağlamlarda araştırmıştır. Bu çalışma aynı zamanda Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) uhdesinde gerçekleştirilmiş ve Türk işçileri hakkında yukarıda belirtilen hususlarda malumat edinmek hedefiyle DPT tarafından desteklenmiştir. DPT'nin bu çalışmayı desteklemesinde iki temel hedefi vardı. Bunlardan birinci hedef, Türkiye'nin önemli işgücünü oluşturan² yetişkin işçi, usta ve teknik personelin Türkiye'ye geri dönmesiyle birlikte ne şekilde istihdam edilebileceği konusu, ikincisi ise Almanya'daki işçilerin Türkiye'ye gönderdikleri döviz tasarruflarıdır. Bu noktada DPT'nin işçilerin geri dönüşüyle ilgili niyetinin zamanla gerçekleşmediği ve Almanya'daki Türklerin orada kalıcı olmasıyla birlikte yatırımlarını buldukları ülkelere kaydardıkları görülür. Abadan-Unat bu çalışmasından on yıl sonra ise geniş bir araştırmacı ekibiyle Almanya'ya gerçekleşen işçi göçünü Çorum'un Boğazlıyan ilçesi bağlamında araştırmıştır (Abadan-Unat vd., 1976). Abadan-Unat ve diğerleri işçi göçünü iki taraflı araştırarak konuyu özgün bir şekilde ele almışlardır. Gerçekleşen işçi göçünün etkisini hem Boğazlıyan ilçesi bağlamında Türkiye'de kalan aileler üzerinden hem de yurt dışına göç etmiş insanlar kapsamında incelemiştir. Çalışma, aynı zamanda dönemin siyasi atmosferini aktarması, işçilerin yurtdışına hangi imkanlar çerçevesinde gittikleri ve Türkiye'de ne tür yatırımlar yaptıkları gibi çeşitli alanlarda önemli bilgiler vermektedir. Abadan-Unat vd. (1976) çalışmalarına ek olarak özellikle 1970'li yıllarda *yurtdışına göç ve ekonomi* konularını akademik çalışmalarına sık sık konu etmişlerdir (Gökdere, 1978). Bu çalışmaların kahir ekseriyeti yurtdışındaki işçilerin insanî, toplumsal, hukukî veya dil ve kültür sorunlarına eğilmekten ziyade işçilerin ekonomik tasarruflarına odaklanmıştır. Ekonomik ilginin bu yoğunluğu sadece akademik çalışmalara değil aynı zamanda o dönemki siyasi söylemlere, partilerin seçim beyannamelerine ve siyasetçilerin yaptıkları konuşmalara da yansımıştır. 1970'lerdeki bu yoğunluğun bir ölçüde doğal olduğu da söylenebilir nitekim bu yıllar Türkiye'de kalkınma ve sanayileşme tartışmalarının yoğun olduğu yıllardır (Gevgilili, 1973).

Yazının asıl kapsamını oluşturan akademik tezler yurtdışına (Almanya'ya) göç bağlamında incelendiğinde özellikle 1970'li yılların başından sonuna değin farklı zaman ve mekanlarda yurtdışına göç, ekonomi ve işçilerin gönderdikleri döviz tasarrufları bağlamında ele alınmıştır (Peker, 1971; Kozak, 1972; Pur, 1974; Güven, 1977; Ergun, 1978). Yapılan tezler Abadan-Unat'ın (1976) Boğazlıyan üzerine yaptığı çalışmalara paralel olarak yurtdışına gerçekleşen işçi göçünün Türkiye'de il ve ilçeleri sosyal, kültürel ve ekonomik olarak nasıl etkilediği konusunu incelemiştir (Peker, 1971; Kozak, 1972). Bu çalışmalar işçi tasarruflarının döviz açığını kapatmada Türkiye ekonomisini bir ölçüde olumlu etkilediğini saptasa da yurtdışı göçünün genel etkisine bakıldığında olumlu etki-

² DPT'ye göre aynı zamanda Türkiye'de bulunması gereken işçiler.

sinden ziyade il ve ilçedeki sosyal ve ekonomik dengeyi bozduğu saptanmıştır. Özellikle tasarrufların üretime yönlendirilmesinden ziyade tüketim mallarına yoğunlaştırılması ilçedeki taşınmaz malların fiyatlarını etkilemiş ve uzun süreli ekonomik kazançtan ziyade kısa süreli bolluklar meydana gelmiştir (Peker, 1971). Benzer araştırmalar yurtdışına göçle beraber Türkiye'ye yönelen döviz tasarruflarının ödemeler dengesi bağlamında olumlu katkılara neden olduğunu ancak işçi tasarruflarının Türkiye'nin kalkınma ve sanayi hamlesinde yeterince kullanılmadığından yakınmaktadır (Pur, 1974; Ergun, 1978). 1970'lerde yazılan bu tezler, aynı zamanda Türkiye'de gündemde olan kalkınma ve sanayileşme tartışmalarıyla paralellik arz etmektedir. Sanayileşme hamlesine ivme kazandırmak isteyen Türkiye, işçi dövizlerinden faydalanmayı arzulamaktadır. Nitekim o dönemde yurtdışındaki işçiler tarafından Türkiye'de kurulan birçok *Çok Ortaklı Şirketler* bunun bir göstergesidir.

1970'li yıllarda Almanya'ya gerçekleşen göç hadisesi daha çok ekonomik sebeplerle araştırmaların konusu olmakla birlikte farklı alanlarda nadir sayılabilecek birkaç akademik çalışma yapılmıştır. Ekonomik ilginin ötesinde Almanya'ya göçün hem yurtdışına gidenler hem de yurttan kalanlar bağlamında sosyolojik, psikolojik ve sağlık yönünün ele alınması ekonomik ilginin yanı sıra sosyoloji gibi önemli disiplinlerin de dikkatini çektiğini göstermektedir (Tuna, 1981). Tuna'nın 1974 yılında sosyoloji disiplini içerisinde yazdığı ve 1981 yılında kitap haline getirilen doktora tezi, Abadan-Unat'tan sonra konuyu toplumsal bağlamda ele alan önemli bir çalışmadır. Ancak Tuna da aslında Almanya'ya gerçekleşen toplumsal hareket meselesini doğrudan sosyolojiden ziyade sanayileşme, kalkınma ve batılılaşma ekseninde sosyolojiye dahil etmeye çalışmaktadır. Tuna'nın çalışmasının yanı sıra yurtdışına işçi göçüyle gitmiş baba ve Türkiye'de kalan aile fertlerinde meydana gelen ruhsal ve sağlık sorunları üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda genelde eşi veya babası yurtdışında olan kadın ve çocukların daha sık hekime başvurdukları gözlemlenmiştir (Öztek, 1978; Dilsiz, 1977).

Akademik çalışmaların yanı sıra 1970'lerin ikinci yarısı ve 80'li yılların ilk yılları, Almanya'ya göç bağlamında birçok hikâye ve romanın yazıldığı bir dönemdir. 1975-1982 yılları arasında Almanya'ya gerçekleşen göçü ve oradaki işçileri ele alan toplam 23 tane hikâye ve roman yazılmıştır. Bu hikâye ve romanlar Almanya'ya gerçekleşen göçten geride kalan ailelerin hayatlarına, çalışma koşullarından işçilerin Almanya'daki gündelik hayatına ve Alman toplumunun yabancı işçilere yaklaşımından Türk işçilerin kaygılarına değin birçok farklı konuyu işlemiştir (Dayıoğlu, 1975; Yıldız, 1975; Ağaoglu, 1977; Füzuran, 1977; Sayar, 1977; Yıldız, 1977; Dal, 1979; Ören, 1980; Füzuran, 1981; Baykurt, 1982). Özellikle Türkiye'de 1950'li yıllardan sonra meydana gelen kırdan kente göç, kentleşme ve sanayileşme hamlelerinin yanı sıra edebiyattaki toplumcu gerçekçi akım birlikte düşünüldüğünde Almanya'ya göçü işleyen hikâye ve roman yoğunluğunu bir ölçüde anlamak olağanlaşıyor. Almanya'ya göçü

ve Almanya'daki Türk işçileri ele alan bu hikâye ve romanların yoğunlukla duygusal bir dil kullandığı, daha çok olumsuz dramatik hikayeleri işlediği ve hem Almanya'ya gerçekleşen göçü hem de Almanya'daki Türklerin durumunu nesnel olarak ortaya koymadığının farkında olunmalıdır. Bu durumun oluşmasında aynı zamanda hikâye ve roman gibi edebî ürünlerin kendi muhtevasından da kaynaklandığı söylenebilir.

1980-2000 Yıllarına Ait Araştırmalar

1980-2000 yılları arasındaki araştırmalarda yine işçi tasarrufları, ekonomik kalkınma, sanayileşme gibi alanlarda ciddi araştırmalar gerçekleşmiştir. Yanı sıra Almanya'nın izlediği geri dönüş politikasının da etkisiyle Türkiye'ye geri dönenlerin hem iş piyasasında hem de çocukların eğitim ve okula uyum konuları ciddi anlamda incelenmiştir. Bunun yanında bir de Almanya'da kalmayı planlayan ve artık orada kalıcılaşan ikinci kuşak Türklerin ve çocuklarının Türkçe anadili, eğitimi, din eğitimi, kültürel kimliğin korunması ve aktarılması gibi alanlarda araştırmaların yoğunlaştığı görülmektedir. Bu dönem aynı zamanda 2000'li yıllara doğru yaygınlaşan çok kültürlü ortamlarda sosyal hayat ve eğitim tartışmalarının da gündemde olduğu bir dönemdir. Bu tartışmaların bir diğer ucunda ise Alman toplumu içerisinde artışta olan yabancı düşmanlığı konusudur. Ancak ne yazık ki bu alandaki ilgi, olması gerekenin çok altındadır. Daha sonra da göreceğimiz üzere özellikle 2000 ile 2006 yılları arasında meydana gelen NSU cinayetlerinin de aynı şekilde akademik çalışmalara yansımadağı rahatlıkla söylenebilir.

Ekonomi

1960'lardan bu yana Almanya'ya gerçekleşen işgücü göçü en çok ekonomik hareketler bağlamında akademik çalışmalara konu olmuştur. 1980'lerde yazılan tezler artık önceki araştırmalarda olduğu gibi köye odaklanmaktan ziyade (Basa, 1988) daha çok yurtdışına gerçekleşen göçün Türkiye ekonomisi ve bu işgücü göçünün sosyo-ekonomik etkileri üzerine odaklanmaya başlamıştır. Bu çalışmaların geneli işgücü göçünün sanıldığı aksine Türkiye ekonomisine yeteri ölçüde olumlu etkilerde bulunmadığını belirtmektedir (Aycibin, 1986; Türkkkan, 1986; Gültekin, 1992; Özü, 1994; Doğan, 1995). Bu çalışmalar yurtdışına giden işçilerin mikro düzeyde sosyo-ekonomik anlamda bireysel bir gelişim kaydederken Türkiye ekonomisinin aynı ölçüde makro ölçekte bir gelişim seyredemediği belirtilmiştir. Aynı zamanda bu dönem yapılan çalışmalar önceki çalışmalara kıyasla göçün sadece ekonomik etkilerine değil aynı zamanda göçün sosyal etkilerine de konu edinmiştir. Yine bu çalışmalar yurtdışına giden işçiler bağlamında Türkiye'nin düzenli bir politika takip edemediğini ve dolayısıyla ekonomik açıdan istenilen etkilerin gerçekleşemediğini belirtmektedir.

1980'li yıllarda yapılan akademik çalışmalarda dikkat çeken bir nokta ise işgücü göçüne yönelik araştırmalar artık sadece Türkiye'ye etkisini incelemekten ziyade mesken ülke konumunda olan Almanya'nın da işgücü göçüne yönelik politikalarını ince-

lemesidir. Özellikle Almanya'nın yabancı işçilere yönelik nasıl bir istihdam politikası geliştirdiği, Almanya'da sendikaların Türk işçilerine yaklaşımı ve yabancı işçilere karşı sunulan sosyal güvenlik gibi konular bu dönemde akademik çalışmaların konusu olmuştur (Basa, 1988; Aslantepe, 1989; Nabavi, 1993). 1973 yılında gerçekleşen petrol krizi ile Almanya, yabancı işçi alımını durdurmuş ve daha sonra da göreceğimiz üzere işçilerin ülkelerine geri dönüşlerini desteklemiştir. Ayrıca 1980'li yıllarda Almanya'daki Türkler artık işyerlerinde haklarını dile getiren tutum sergilemeye başlamışlardır. Özellikle ve sert çalışma koşullarını başta kabullenen Türk işçileri zamanla haklarını aramaya başlamışlardır. Bu durumun bir yansıması ise 1970-73 arası çeşitli aralıklarla yabancı işçiler tarafından gerçekleştirilen ve desteklenen grevlerdir. Bunlar içerisinde ise Almanya'da ciddi bir gündem oluşturan ve bir haftaya yakın süren Ford grevi yer almaktadır. Bu grev her ne kadar Türk grevi olarak adlandırılrsa da fabrikadaki Yugoslav, İtalyan ve Alman işçileri de dahil olarak grevin büyümesini sağlamışlardır. Hatta bu grevle birlikte Türk ve göçmen işçileri artık Almanya'da *gastarbeiter* (misafir işçi) olmadıkları aksine Almanya'nın daimî bir işçi parçası olduklarını vurgulamışlardır. Bu grevle birlikte bu zamana kadar yabancı işçileri görmezden gelen sendikalar artık yabancı işçilerin taleplerini gündemlerine almaya başlamışlardır. Sendikaların ilgisizliğine neden olan bir diğer sebepte yabancı işçileri geçici olarak çalışacaklarını düşünmeleridir. Ancak 1980'lerle birlikte Türklerin Almanya'da kalıcı olacağı anlaşılınca sendikaların yabancı işçilere karşı yaklaşımı da değişiklik göstermiştir (Aslantepe, 1989). Aynı zamanda Türk işçilerin de artık sendikalarda daha faal oldukları söylenebilir.

Geriyeye Dönüş

1980 ile 2000'li yıllar arasında tez araştırmalarında en çok incelenen başlıklardan en önemlisi yurtdışından Türkiye'ye geri dönen öğrencilerin hem toplumsal anlamda hem de eğitim bağlamındaki uyum süreçlerine dairdir. Geri dönüş için özellikle 1973 petrol kriziyle birlikte işçi alımını durduran Almanya, buna ek olarak 1980'lerde yabancı işçilerin ülkelerine geri dönmeleri için teşvikte bulunmuştur. Bu olgunun karşılığı ise özellikle işçi çocuklarının Almanya'dan döndükten sonra Türkiye'de okullarda yaşadıkları uyum sorunları, akademiye ciddi anlamda araştırmalara konu olmuştur. Bunun yanı sıra Türk işçileri ve kadınlarının Türkiye'ye döndükten sonra karşılaştıkları sorunlara yoğunlaşan çeşitli çalışmalar da bulunmaktadır (Güntemur, 1989). Belirli bir süre Almanya'da eğitim alan işçi çocuklarının aldıkları eğitim süresi ve kültürleşme durumuna göre bazı Alman değerlerinden etkilendiği görülmüştür. Örneğin Alman toplumunu kendine daha yakın hissedilen öğrencilerin çoğunluğunun evliliğinin gerekliliği, evliliği gerekli kılan nedenler, evlenilecek kişide aranan nitelikler, kız ve erkekte evlilik yaşı, kız ve erkeklerin el ele tutuşması, öpüşmesi, birlikte tatile gitmesi, birlikte yaşamaları, cinsel ilişkiye bulunmuş biri ile evlilik, bekâretin toplumda

ahlâk ve namusun bir göstergesi olması, farklı din veya milliyetten biri ile evlilik, eş seçim biçimi, evlilikte bağımlılık ve serbest davranma, günümüzdeki aile kurumunun durumu, kadının çalışmasının aile birliğine etkisi, kadın-erkek eşitliği, aile bireylerinin karara katılma biçimleri, ailede kadın ve erkeğin görevleri, erkeğin ev işlerine yardım biçimi, öğretmenlerin otoriter tutumu gibi konularda Türkiye'deki akranlarına göre farklı düşündükleri ortaya çıkmıştır (Erdoğan, 1988; Dökmen, 1989; Bozkurt, 1990; Çekem, 1990; Özdemir, 1992; Huvaz, 1994; Hakan, 1995).

Yurtdışından dönen işçi çocuklarının Türkiye'ye döndükten sonra karşılaştıkları bir diğer önemli konu ise Türkçe anadili bağlamında okula uyum konusudur. Özellikle Almanya'da doğan çocuklar Türkçeye neredeyse hiç maruz kalamamışlardır. Bu ailelerde genelde anne ve baba yoğun bir iş temposu içerisinde para biriktirme ve ülkeye dönme hedefi içerisinde olmakta ve bunlara ek olarak ailenin Türkçe'nin önemi noktasında bilinçsiz tutumu da çocuğun Türkçeye olan ilişkisinin kopuk olmasında neden olmaktadır. Hatta ailenin iş yoğunluğundan ötürü küçük çocuklarını Alman bakıcılara veya büyük kardeşe emanet ettiği bilinmektedir. Dayıoğlu (1975, s. 87) bir hikayesinde; "(...) *Sonunda çocuğu semtimizdeki Alman okullarından birine vermek zorunda kaldık. İki yıl orada okudu. Sekiz yaşına gelmişti. Ama Türkçe okuyup yazma bilmiyordu. Ne dininden ne de milletinden haberi vardı. Anasını çoğu kez, "Mutti" diye ünlüyordu. Birçok konuda, Alman çocuklar gibi düşünüp olaylar karşısında onlar gibi davranıyordu. (...)*" Tüm bunlardan dolayı Türkiye'ye geri dönen Türk çocuklarının Türkçeyi yeteri kadar bilmemeleri ve okullara uyum sağlamada yaşadıkları güçlükler Türkiye'deki okullardaki başarı oranlarını ciddi anlamda etkilemiştir (Kurtoğlu, 1985; Özdemir, 1992; Yağbasan, 1996). Özdemir'e göre (1992) bu çocukların Türkçeyi iyi bilmemeleri onların yalnızca okul başarılarını değil gündelik hayatta toplumla kaynaşmalarını da zorlaştırmıştır. Aynı zamanda Almanya'da belirli yıllara kadar eğitim alan bu çocuklar Türkiye'de okulda sunulan edebiyat ve tarih gibi dersleri ve öğretmenlerin ilgisiz tutumlarından da rahatsız olmuş ve tüm bu etkenlerin öğrencilerin Türkiye'deki eğitim sistemini uyumunu zorlaştırdığı ortaya çıkmıştır (Özdemir, 1992). Ayrıca 1990'ların sonuna kadar dönüş yapan işçi çocuklarının uyum konusunun tez araştırmalarına konu olması aslında devletin bu çocukların uyum ve intibak meselelerine yönelik politikaları uygulamadaki yeterliliğini de sorgulatmaktadır.

Eğitim, Anadil, Din ve Kimlik

1980'lerle birlikte gerçekleşen aile birleşmeleri Almanya'ya işçi olarak giden Türklerin artık kalıcılaşmasını ve yeni kuşakların yetişmesinin önünün açılmasını sağlamıştır. Bu olgu aynı zamanda ikinci kuşakların yanı sıra (Turan, 1991) yeni kuşakların kültür, anadili ve din eğitimi meselelerini gündeme getirmiş ve yeni kuşaklarda kültürel kimliğin aktarımı gibi konular tartışılmaya başlanmıştır. 1980'lerin başındaki akademik tezlerde yoğun olarak Türkiye'ye geri dönenlerin Türk eğitim sistemine entegrasyonu

tartışılırken aynı yılın sonlarına doğru Almanya'daki Türk işçi çocuklarının eğitimi tartışılmaya başlanmıştır. Yeri gelmişken söylemek gerekir ki Almanya'daki Türkler bağlamında literatürde en çok yer alan konuların başında eğitim, anadili ve kimlik konuları gelmektedir. Özellikle 1980'lerin sonlarında başlayan bu ilgi günümüze değin akademik çalışmalara yansımıştır. Eğitim başlığı içerisinde yer alan araştırmalarda dikkat çeken çalışmaların başında ise Türkçe anadilinin ikinci dilin öğrenilmesindeki etkisi, iki dillilik, iki kültürlülük, Türkçe ve Almanca arasındaki kod değiştirme, okulöncesi eğitim sürecindeki çocuklardaki dil gelişimi ve Türkçe ile Almanca dilinin birbiri arasındaki etkileşimi gibi konular gelmektedir (Öncel, 1987; Özdemir, 1988; Sağlam, 1989; Şener, 1989; Çakır, 1991; Sayınsoy, 1996; Poyraz, 1995; Dulkadiroğlu, 1999; Yazıcı, 1999). Sağlam (1989) Kuzey Ren-Vestfalya (KRV) eyaletinde yaklaşık 160.000 Türk öğrencinin olduğunu ve Türkçe ve Türk kültürü dersleri üzerine yaptığı araştırmasında öğrencilerin çoğunun Türkçe bilgisinin zayıf olduğu ve öğrencilere uygulanan metotta bazı eksiklik ve yanlışların olduğu bulgulamıştır. Sağlam'ın tespitlerine benzer olarak Sayınsoy (1996) ve Yazıcı'nın (1999) araştırmaları özellikle erken çocukluk döneminde Türk çocuklarının anadili eğitimine gerekli özenin gösterilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Sayınsoy'un araştırmasında Türk çocukların Almandada yaptıkları hatalarda genellikle anadilin temel alınmasının etkili olduğu ve dolayısıyla iki dilin birbirini önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Dolayısıyla Türk çocuklarının anadilini yeteri düzeyde öğrenmeleri ve geliştirmeleri Almandadaki gelişimlerini de aynı şekilde olumlu etkileyecektir. Zamanla farklı örnekler üzerinden araştırmalara konu olan anadili ve ikinci dil ilişkisi göstermektedir ki anadiline hâkim olan birisi ikinci dilde de aynı düzeyde bir gelişim kaydedebilmektedir.

Köse'nin (1997) araştırması Milli Eğitim Bakanlığı Yurtdışı Eğitim ve Öğretim Genel Müdürlüğü'nün faaliyetleri bağlamında Türkçe ve Türk kültürü derslerinin, Almanya'daki Türk çocuklarına ne şekilde ulaştığı ve nasıl verildiği gibi teknik konuları ele almıştır. Köse'nin bulgusuna göre yurtdışındaki Türklere yönelik faaliyet gösteren kamu kurumlarının arasında bir koordinasyon eksikliği bulunmakta, bundan dolayı özellikle eğitim ve kültür politikalarında istenilen verimin alınmadığı belirtilmektedir. Bu koordinasyon sorununun 2010 yılından Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) ile bir ölçüde aşıldığı söylenebilir. Ancak buna rağmen Türkçe ve Türk kültürü dersleri bağlamında istenilen verimin günümüzde dahi hedeflenen seviyelere ulaşmadığı rahatlıkla gözlemlenebilir. Buna neden olarak Almanya'nın sergilediği bazı politik tutumların da etkisi olduğu düşünülmektedir. Öncel'in (1987) araştırması ise erken sayılabilecek bir tarihte, Almanya'daki okulöncesi eğitim kurumlarında Türk çocuklarının anadilini geliştirebilmesi için Alman eğitimcilerin yanı sıra Türk eğitimcilerinin de görevlendirilmesi gerektiğini saptamıştır. Ancak bu zamana değin Türkçe anadili bağlamında Almanya'daki Türklere yönelik istenilen hizmetin sunulmadığı rahatlıkla söylenebilmektedir.

Kültürel kimliğin korunmasında ve sürdürülmesinde anadilinin yanı sıra din olgusu da benzer ölçüde önemli bir etkiye sahiptir. Aslında Almanya'ya giden birinci nesil Türk işçilerinden günümüze değin dini konular önemli bir gündem maddesi olmuştur. Birinci kuşak özellikle dini hassasiyetler bağlamında bir araya gelerek örgütlü bir yapıya bürünmüştür. Şu an Almanya'da büyük kitlelere hitap eden ve ciddi destekçileri olan birçok İslami hassasiyetlere sahip Sivil Toplum Kuruluşlarının temeli 1960'lı yılların sonu ve 1970'li yılların başında birinci kuşağın toplu namaz kılacak yerler aramaları, cenazelerin ülkeye gönderilmesi ve buna benzer bazı sorunlar etrafında verdiği mücadeleler sonucunda ortaya çıkmıştır. Hatta Almanya'daki Türklerin kurumsallaşması, örgütlü hareket etmesi ve diasporaya dönüşmesinde dini hassasiyetler sonucunda kurulan cami derneklerinin önemli etkisi olduğu söylenebilir. Fakat aynı olgu Almanya'nın bu konuya mesafeli yaklaşmasına da neden olmuştur. Almanya, bu tarz dini konular bağlamında bir araya gelen STK'ların toplum içerisindeki uyumu zorlaştırdığını ve paralel bir toplum oluşturduğunu iddia etmektedir. Başka bir yazının tartışma konusu olan bu meseleden ayrı olarak din, Almanya'daki birinci kuşaktan dördüncü kuşağa dek Türklerin bir araya gelmesinde önemli bir faktördür. Ancak buna rağmen akademik çalışmalarda din bağlamında Almanya'daki Türkler üzerine araştırmalar yapılması ancak 1990'lı yıllara dayanmaktadır.

Neredeyse göçten 30 yıl sonra ancak din ve Almanya'daki Türkler bağlamında araştırmalar gerçekleşmiştir. Bu araştırmalar ise daha çok Almanya'daki Türk çocuklarının din eğitimi (Aşkoğlu, 1992; Başkurt, 1994), gençlerin dini eğilimleri (Karataş, 1999) ve camilerin Almanya'daki Türklere etkisi (Tosun, 1992; Kırmımlı, 1997) gibi konulardır. Tosun (1992) araştırmasında Almanya'daki camilerin sadece ibadet edilen işlevinden daha çok Türklerin sosyalleştiği ve kültürel etkileşimin gerçekleştiği bir işleve sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bunun yanında hem Tosun'un hem de Kırmımlı'nın araştırması, Almanya'da Diyanete bağlı din görevlilerinin durumlarına yönelik bazı saptamalarda bulunarak politika yapıcılara bazı öneriler sunmuştur. Ancak 2000'li yıllara değin Almanya'daki Türklerin din ile ilişkileri bağlamında araştırmalar sığ kalmış ve yapılan bu araştırmalar da daha çok Almanya'da verilen İslam din eğitimin içeriğine veya cami ve din görevlilerinin Almanya'da etkisine yöneliktir. Din konusu Almanya'daki Türklerin dernekleşmesinde önemli bir faktör olmasına rağmen bu konu araştırmacıların dikkatinden kaçmış ve akademik tezlerin konusu olarak ele alınmamıştır.

Yabancı Düşmanlığı ve Vatandaşlık

Almanya'daki medya kanallarından biri olan Westdeutsche Rundfunk kanalı 1970'li yılların sonuna doğru bir anket yaparak Almanya'da bulunun misafir işçi anlamına gelen gastarbeiter kelimesinin yerine yeni bir kavram ikame edilebilmesi için yeni bir isim arayışına girmiştir (Fietkau, 1972 s.136). Bu ankete yaklaşık 32 bin geri dönüş olmuştur. Gelen isim önerileri arasında "Almanya'nın düşüşü, parazitler, yabancı ırka

mensup ayak takımı, Gaz odası malzemesi, açgözlü domuzlar”³ gibi ırkçı söylemler içeren kavramlar yer almıştır. Almanya’nın gündelik hayatında yabancı işçilere dair bunun gibi birçok tutumla karşılaşmak günümüzde dahi mümkün olabilmektedir. 1981 yılına gelindiğinde ise Almanya’nın önde gelen 15 üniversitesi içerisinde eğitim veren akademisyenler bir araya gelerek Almanya’nın yabancılardan korunması gerektiğini belirten “Heidelberg Manifestosunu” yayınlamışlardır. Bu manifesto yabancılardan neden olduğu *überfremdung* (yabancılaşma) hadisesine karşı Alman halkını uyarıya çalışmaktadır.

Almanya’nın yakın tarihine bakıldığında yabancılara karşı ciddi ayrımcı, ırkçı ve düşmanca hareketlerin olduğu açıkça görülebilir. Üstelik Almanya’nın bu tavrı sadece gündelik hayattaki sosyal ilişkilere yansımakla kalmamış aynı zamanda Almanya’nın kamu ve özel kurumlarına da sirayet etmiştir. Bunun yanında ölümle sonuçlanan 1992 Möln ve 1993 Sollingen hadisesi, Türklere karşı gerçekleştirilen dikkat çeken önemli ırkçı saldırılardandır. Daha sonra görüleceği üzere iş ve emlak piyasası, eğitim sistemi ve kamu hizmetlerinde zaman zaman kurumsal ırkçılığa dair bazı emarelerin olduğu görülmektedir. Ancak Almanya’da var olan bu sosyal olguya rağmen Türkiye’de tez araştırmaları günümüze değin Almanya’da Türklere ve yabancılara karşı sık sık gündeme gelen yabancı düşmanlığı ve ırkçılık hadisesine odaklanmamıştır. 2000’li yıllara kadar bu konuda sadece bir tane doktora tezi yazılmıştır. Bu tez araştırması da Almanya’da var olan yabancı düşmanlığını tarihsel boyutlarıyla ele almanın yanında sosyal, ekonomik, politik ve yazılı alanlarda meydana gelen yabancı düşmanlığını da araştırmıştır (Mora, 1996). Mora’nın araştırması, Almanya’daki yabancı düşmanlığının kriz dönemlerinde ortaya çıkması ve burjuva tarafından da desteklenerek Alman toplumunun tamamına yayıldığını belirtmektedir. Ayrıca yine bu araştırmaya göre Almanya’da Türklere karşı gerçekleştirilen ırkçı saldırılarda Türkiye’nin Almanya’daki yurtttaşlarını bir başına bıraktığı ve etkili bir politika geliştiremediği de eleştirilmektedir. Mora’nın bu eleştirisi bir ölçüde haklılık payına sahiptir zira 1990’lı yıllarda meydana gelen ırkçı saldırıların devamı 2000’li yıllarda NSU cinayetleri ve yakınlarda ise Hanau saldırısı ile devam etmiş ve Türkiye’nin bu noktada pasif kaldığı gözlemlenmiştir. Ancak YTB’nin kurulmasıyla birlikte ırkçı saldırılar biraz daha yakından takip edilerek zaman zaman gündem oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak Almanya’da yaşayan neredeyse her Türk, gündelik hayatta ırkçı motif içeren sayısız, sözlü, yazılı veya fiziksel saldırılara maruz kalmaktadır. Bu bağlamda araştırmaların bu alanda biraz daha yoğunlaşması gereklidir.

2000’li yıllara yaklaşırken önemli gündem maddesini oluşturan bir diğer konu ise vatandaşlık hadisesidir. 30 yılı aşkın süredir Almanya’da yaşayan ve üçüncü kuşağa ulaşan Türk varlığı 2000’lere kadar vatandaşlık bağlamında ciddi sorunlar yaşamış-

³ Untergang Deutschlands, Parasiten, fremdrassiges Gesindel, Gaskammermaterial, geldgierige Schweine

tır. Almanya geçmişten günümüze değin vatandaşlık şartını *kan bağı* (jus sanguinis) esas olarak geliştirmiştir. Almanya'nın ulus inşa süreci ve vatandaşlık yaklaşımı Fransa gibi sivil ve sözleşmeye dayalı ulus inşasının aksine kan bağına, romantizme, şovenizme ve arı ırka (Saklı, 2012, s. 16) dayalı olarak gelişmiştir. Brubacker ise Almanya ve Fransa arasındaki farkın temel nedeni olarak azınlıkları ulus içinde eritebilme kabiliyetleri doğrultusunda açıklamıştır. Ona göre Fransa azınlıkları kolayca eritebilme yani asimile edebilme imkanına sahip olduğu için evrenselci davranırken Almanya azınlıkları eritebilme veya homojenleştirebilme savına güven duymadığı için zorla homojenleştirici politikalar izlemiştir (Brubaker'dan akt. Saklı, 2012, s. 16). Ancak Almanya vatandaşlık yasasında düzenlemeye giderek anne ve babasından biri Alman vatandaşı olan çocuk kan ilkesi sebebiyle doğuştan Alman vatandaşı sayılırken 1 Ocak 2000 yılında yürürlüğe giren mevzuat çerçevesinde yabancı anne ve babaların Almanya'da doğan çocukları, ebeveynlerden biri çocuk doğduğundan en az sekiz yıldan beri yasal şekilde Almanya'da ikamet etmesi ya da en az üç yıldan beri süresiz oturma iznine sahip olması halinde re'sen Alman vatandaşı olarak kabul edilmektedir. Ayrıca belirtilen koşulları sağlamış kişinin çocuğu da doğumla birlikte tüm haklarıyla Alman vatandaşı olabilmektedir.

Almanya'daki Türklerin vatandaşlık durumları üzerine yapılan tez araştırmaları da yabancı düşmanlığı konusuna benzer olarak uzun süre araştırmacıların dikkatinden kaçmıştır. Özellikle Almanya'daki Türklerin vatandaşlık ile ilgili süreçlerle nasıl başa çıktığı, hangi stratejileri geliştirdikleri, hukukî anlamda neler yaptıkları gibi konular uzun süre akademik anlamda tartışılmamıştır. Yine aynı bağlamda Türkiye'nin Almanya'daki Türklerin vatandaşlık konusu bağlamında ne tür politikalar geliştirdiği, örneğin mavi kartın yurtdışındaki Türklere etkisi gibi konuların da aynı şekilde uzun süre araştırma konusu olmadığı dikkat çekmiştir. Ancak 1999 yılında bir doktora çalışması bağlamında Almanya'daki Türklerin vatandaşlık değiştirmeye ilgili yaşadıkları sorunlar araştırılmıştır (Göksu, 1999). Ayrıca vatandaşlık meselesi sadece hukukî boyutları olan bir konudan ziyade sosyolojik, siyasi ve psikolojik yönleri olan çok boyutlu bir konudur. Bunun farkında olan Göksu yaptığı araştırmasıyla Kuzey Ren-Vestfalya bölgesinde bu süreci araştırmaya çalışmıştır. Ancak bu alanda yapılan araştırmaların günümüzde dahi ciddi eksiklikleri barındırdığı ve konuyu etraflıca çalışılması gerektiği düşünülmektedir.

2000-2020 Yıllarına Ait Araştırmalar

2000'li yıllardaki akademik çalışmalara bakıldığında Almanya'daki Türkler hakkındaki araştırmalarda ciddi bir artışın olduğu rahatlıkla gözlemlenebilir. Bundan önceki yıllardaki gibi genel konulardan ziyade artık 2000'li yıllarla birlikte Almanya'daki Türkleri ilgilendiren spesifik konularda çalışmaların olduğu gözlemlenmiştir. Tüketim alışkanlıklardan yabancı evliliklerdeki çocuğun kimlik ve dil gelişimine, düğünlerden

medya kullanımına, kültürel kimlik aktarımından Almanyadaki Türk imgesine, sanat ve edebiyattan İslam düşmanlığına varan çok geniş bir yelpazede araştırmaların arttığı dikkat çekmektedir. Eğitim, Türkçe anadili ve ikinci dil edinimi gibi konularda yapılan araştırmalar bu yıllarda da en çok araştırılan ve ele alınan konular arasında yer almaktadır. Bunun bir nedeni olarak kültürel kimliğin korunması ve bu bağlamda bir bilincin gelişmesi gösterilebilir. Nitekim bir başka araştırma alanı olan kimlik ve kültür konusu da bu yıllarda birçok tez araştırmasının konusu olmuştur. Dolayısıyla eğitim, anadili, kültür ve kimlik araştırmalarının bu yıllarda ön plana çıkan temel araştırma alanları arasında yer aldığı rahatlıkla söylenebilir. Bunun yanı sıra gündelik hayat ve sosyal ilişkilere dair çalışmaların da arttığı gözlemlenmektedir. Almanyadaki Türklerin kamusal alanda daha görünür olması, üçüncü kuşağa varan Türk varlığının artık Almanya'nın her alanında yer alması, araştırmacıların bu alanda araştırma yapması noktasında cezbedici olmuştur. Önceki yıllara nazaran yeni bir araştırma konusu ise siyasal katılım olmuştur. Bu durum bir yandan Almanyadaki Türklerin Almanya'daki oy verme davranışlarına odaklanırken bir yandan da Almanyadaki Türklerin Türkiye'deki seçimlerdeki siyasal katılımını incelemektedir.

Almanyadaki Türklerin dini tutumu, din eğitimi ve Alevilik gibi konular da bu yıllarda araştırılmaya başlanılan önemli konular arasındadır. Özellikle Alevilik konusunda 2010'lardan sonra önemli bir ilginin olduğu dikkat çekmektedir. Bu yıllarda yapılan araştırmalarda yabancı düşmanlığı konusunun artık İslam düşmanlığı çerçevesinde incelendiği ayrıca dikkat çekmektedir. Bu durumun oluşmasında İslam ve Müslümanların kamusal alanda daha görünür olmasının etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca Türklerin medya kullanımı ve medyadaki yansımaları da bu yıllardaki önemli bir alan olarak belirlemektedir. Ancak bununla beraber bazı alanlarda 2000'li yıllarda dahi yeterince araştırmaların yapılmadığı rahatlıkla söylenebilir.

Gündelik Hayat ve Sosyal İlişkiler

Daha önce de söylendiği üzere Almanya'da üçüncü kuşağa ulaşan Türk varlığının Alman toplumuyla olan ilişkisi ve etkileşimi gündelik hayatta yoğunlaşmıştır. Bu durum yapılan araştırmalarda kendini belirgin olarak göstermektedir. Özellikle Almanyadaki Türklerin gündelik hayattaki tecrübeleri (Gökalp-Yılmaz, 2015), üçüncü kuşak Türklerin kamu personeli olan polis ile gündelik hayattaki karşılaşmaları ve ilişkileri (Dumanlı, 2017) ve spor yapan üçüncü kuşak Türklerin toplumsal uyumu (Duman, 2008) gibi spesifik alanların araştırıldığı söylenebilir. Dumanlı'nın araştırması Kreuzberg semtinde yaşayan Türk gençlerinin 1990'lı yıllardan bu yana uğradıkları ırkçı saldırılarda polisten bir destek göremediklerini ve o tarihten bu yana polisin kendilerini korumadığını bulgulmuş ve Türk gençlerinin kendilerini korumak için bazı stratejiler geliştirdiklerini ortaya çıkarmıştır. Dumanlı'nın araştırması ise spor yapan Türk öğrencilerinin yapmayanlara göre bireysel ve toplumsal uyum konusunda

daha olumlu bir tavır sergilediğini ortaya çıkarmıştır. Bu noktada Almanya'nın sporun farklı dallarını gençleri toplumsal uyuma dahil etmek için bir araç olarak kullandığı rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca bu tarz spor dallarının Türk ve diğer yabancı gruplar tarafından rağbet görmesi, Almanya'ya hedeflediği politikaları gerçekleştirebilme imkânı da tanımaktadır.

1970'lerin sonuna doğru Türk işçileri aile birleşiminden faydalanarak ailelerini Almanya'ya getirmişlerdir. Bu durum Türklerin Almanya'da kalıcı olmasının en önemli etkenlerinden biridir. O zamandan 2000'lere değin Almanya'daki Türk ailelerine dair yapılan çalışmalar sayılıdır. Ancak 2000'li yıllarla birlikte bazı araştırmaların yapıldığı görülmür. Bunlar evlilik törenlerinin dönüşümünden (Depeli, 2009) boşanma davasına (Demir, 2010) Türkiye'den getirilen ithal gelin ve ithal damat tartışmalarına (Erten, 2017) oradan da Türk Alman evliliklerine (Özmüş, 2020) değin çeşitlenen araştırmalardır. Özellikle Almanya'da yaşayan Türklerin eşlerini Türkiye'den seçmesinde kültürü devam ettirmek, dini hassasiyetleri korumak, anadilini sürdürmek ve bunları çocuklara aktarmak (Gündoğar, 2012) gibi bazı dinamiklerin de etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Erten'in (2017) araştırması da "ithal gelinlerin" Almanya'da geleneksel ve özgün kültürün temsilcisi ve devam ettiricisi konumunda olmaları nedeniyle bir ölçüde Türk ailesinin asimilasyona karşı direnç geliştirmesine neden olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda günümüzde dahi Almanya'daki Türklerin eş seçiminde ithal gelin veya ithal damat stratejisine başvurduğu söylenebilir. Ancak Almanya'nın yurtdışından evlilik yoluyla gelecek eşlere dil, kültür ve entegrasyon sınavları gibi şartlar koşmasının bu evlilikleri zorlaştırabileceği düşünülmektedir. Özmüş'ün (2020) araştırması ise Türk-Alman karma evliliklere odaklanmış ve üçüncü ve dördüncü kuşakta bu tarz evliliklerin nadiren var olduğunu ancak Almanya'daki Türklerin genelinin bu tarz kültürler arası evliliklere henüz sıcak bakmadığını tespit edilmiştir.

Bu dönemde dikkat çeken ve ön plana çıkan bir başka araştırma konusu ise Almanya'daki Türkler bağlamında yaşlı destek/bakımı, sosyal hizmet ve koruma altına alınan Türk çocukları gibi başlıklardır. Özellikle birinci ve ikinci neslin Almanya'da kalmasıyla birlikte yeni kuşakların yetişmesi bu alanın ön plana çıkmasında etkili olmuştur. Akbaş'ın (2010) ve Doğan'ın (2014) incelemeleri daha çok Almanya'daki sosyal hizmetin ve yaşlı bakımın gelişimini incelerken Yaman'ın (2018) araştırması ise koruma altına alınan çocukların bu süreçteki tecrübelerini gerçekleştirdikleri saha çalışmaları üzerinden aktarılmaktadır. Bunların dışında Gedik'in (2019) araştırması ise Almanya'da İslami bir sosyal hizmet modeli geliştirmektedir. Bu modelin sadece Almanya'daki Türkler içerisinde değil aynı zamanda Almanya'daki bütün Müslümanları içine alan İslamî bir sosyal hizmet modelinin geliştirilmek istendiği görülmektedir. Gedik'in bu sosyal hizmet modelinin Almanya'da pratik bir karşılığının henüz olduğu söylenemez. Ancak Alman nüfusunun yaklaşık 5,5 milyonu yani nüfusun %6,6'sının Müslümanlardan oluştuğu (İyi, 2021a) düşünülürse böyle bir uygulamanın imkânsız

olmadığı rahatlıkla anlaşılabilir.

Eğitim ve Anadil

Eğitim ve anadili konusu Almanya'daki Türkler bağlamında en sık ele alınan ve araştırılan konular arasında yer almaktadır. Özellikle Almanya'daki Türkler bağlamında 1980'lerle birlikte gerçekleşen aile birleşimleri, Türklerin Almanya'da kalıcı olmasının kesinleşmesi ve yeni kuşakların yetişmesiyle birlikte eğitim ve anadili meselesi çeşitli araştırmaların gündeminde olmuştur. Dolayısıyla o tarihlerden bu yana eğitim ve anadili alanı önemli araştırma konuları arasında yer almaktadır. 2000'li yıllarda gündeme gelen önemli başlıklardan birisi de kültürlerarasılık, çokkültürlülük ve Türk öğrencileri konusudur (Genç, 2004; Çötök, 2010; Sivrioğlu, 2020). 1990'ların dünyasında yaygınlaşan *multi-culturalism* tartışmasının akademik çalışmalarla da incelenmek istendiği görülmektedir ancak hem Genç'in (2004) hem de Çötök'un (2010) araştırmaları Almanya'nın farklı kültürlere pek ilgi göstermediği ve kültürlerarası politikalar bağlamında bir adım atmadığını ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla her iki çalışma da benzer bulgulara sahip olup Almanya'nın yabancı grupları Alman kültürüne entegre etmek istediğini göstermektedir.

Bir diğer önemli çalışma alanı ise Almanya'daki Türk öğrencilerin eğitim hayatlarına dairdir. Özellikle Almanya'daki Türklerin eğitim hayatları boyunca Türk öğrencilerinin başarılarını etkileyen hususlar (Şahan, 2012), dil gelişimlerinin okuldaki başarılarına yansımaları (Bekir, 2004; Sarışık, 2014) ve dil bağlamında karşılaştıkları sorunlar araştırma konuları olarak belirlemektedir. Bekir (2004) ve Şahan'ın (2012) araştırmaları Almanya'daki Türklerin akademik başarılarını etkileyen önemli noktalardan biri olan okulöncesi eğitim konusuna vurgu yapmıştır. Aynı zamanda Bekir'in araştırması anadili eğitimine erken yaşlarda başlanması gerektiğini saptamıştır.

2000'li yıllarla beraber artık sadece Türkçe anadili eğitiminin Almanya'daki Türklerle etkisi veya önemi gibi tartışmalardan ziyade artık Türkçe anadili eğitiminin Alman eğitim sistemi içerisinde uygun ve verimli metotlar, kaynaklar ve modellerle nasıl gerçekleşebileceğine dair araştırmalar da yer almaya başlamıştır (Arıcı, 2017; Tekeli, 2017; Üstün, 2020). Bu ise Türkiye'deki tez araştırmalarının bu alana dair önemli bir ilgisi olduğunu da yansıtmaktadır. Arıcı (2017) araştırmasında eğitsel oyun destekli Türkçe ve Türk kültürü dersinin verildiğinde öğrencilerin daha başarılı olduklarını ve aynı zamanda bilginin daha kalıcı olmasını sağladığını ortaya koymuştur. Benzer olarak Tekeli (2017) de çalışmasında Türkçe derslerinde kullanılan materyalin öğrencilerin öğrenmesini etkilediğini saptamıştır. Aslında uzun süredir Almanya'da sunulan Türkçe ve Türk kültürü derslerinde kullanılan kitapların, materyallerin ve araç-gerçeklerin uygun ve yeterli olmadığına dair çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Nitekim Arıcı ve Tekeli'nin bu durumu destekleyen araştırmalarına rağmen bu noktada Türki-

ye'deki ilgili kamu kurumlarının henüz somut bir adım attığını söylemek güçtür.

Almanya'daki Türklerin eğitimi ve anadili bağlamında ortaya çıkan önemli bir konu ise üçüncü ve sonraki kuşakların Türkçe dili ile olan ilişkisidir. Bekar'ın (2015) birinci ve üçüncü kuşak arasındaki Türkçe ile olan ilişki bağlamında yaptığı araştırmasında yeni kuşakların Türkçeye maruz kalma ve Türkçe kullanımı noktasında birinci kuşağa nazaran çok daha düşük bir durumda olduğu gözlemlenmiştir. Bununla beraber Türkçe ve Türk kültürü derslerine ailelerin yeterli derecede ilgi göstermedikleri ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda bu tespit yukarıda bahsedilen materyal ve kaynak geliştirme meselesiyle bir arada düşünüldüğünde Almanya'daki Türklerin özellikle de yeni kuşaklar bağlamında Türkçe ve Türk kültürü derslerinde ilerleyen dönemlerde bazı sorunlarla karşı karşıya kalılabileceği düşünülmektedir. Bu noktada Türkçe anadili eğitimi bağlamında hem Türk hem Alman mercilerine ciddi sorumluluklar düşmektedir.

Yine bu dönemde Almanya'da faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının (STK) da eğitim ve Türkçe anadili noktasındaki katkılarını inceleyen çalışmaların da olduğu dikkat çekmektedir (Can, 2019). Ancak Türk dernek ve STK'ların hem Almanya'daki Türk toplumuna etkisi hem de Alman toplumu tarafından nasıl görüldüğüne ve algılandığına dair hiçbir çalışma mevcut değildir. Özellikle Almanya'daki birçok dernek ve STK Türkler için önemli bir sosyalleşme alanıdır. Bu noktada Adıgüzel'in (2004) araştırması kimliğin korunması bağlamında Almanya'daki Türk derneklerini incelemiştir. Adıgüzel'in bu çalışması ile Türk derneklerinin Almanya'daki Türk gençlerine olumlu etkide bulunduğu saptanmıştır. Özellikle gençlerin bu derneklerden yararlanma süreleri arttıkça Türkçe ve Türk kültürüne dair olumlu bir etkiye sahip olmaktadır. Dolayısıyla bu kurumların toplumsal kaynaşmayı ne derecede etkilediği, kişinin Türkçe eğitimine ne ölçüde katkı yaptığı ve buna benzer Türk STK'ların etkisini araştıran çalışmaların yapılması bu alandaki önemli bir boşluğu kapatacaktır. Ayrıca hem yakın hem de uzun vadede Türkçe anadili ve kültürel kimliğin sürdürülmesi bağlamındaki çalışmaların Almanya'daki Türkler için temel bir araştırma alanı olacağı düşünülmektedir.

Kimlik ve Kültür

Kimlik ve kültür alt başlığı altında yapılan araştırmaların ekseriyeti eğitim ve anadili başlıklarıyla beraber ele alınmıştır. Üçüncü kuşağın yetişmesiyle beraber kimliğin gelişimi ve kültürün aktarımı gibi konular önem kazanmaya başlamıştır. Birinci ve ikinci kuşak düşünüldüğünde sonraki kuşaklara nazaran Türk kimliği daha baskındı ve Alman değerlerine karşı Türk kültürünü muhafaza etme tutumu daha fazla ön plandaydı. Nitekim Arıdıca da (2015) Almanya'daki Türk kadınlarının kimlik gelişimi üzerine odaklanmış ve araştırmasında da Türkiye kökenli göçmen kadınların çoğun-

luğunun hala kolektif kimlik olarak Türk kimliğini benimsediklerini, kapalı toplum olarak sosyal hayatta devam ettiklerini ve Alman toplumuyla toplumsal kaynaşma noktasında pek istekli olmadıklarını tespit etmiştir. Arıdıncı'nın araştırmasına cevap niteliği olabilecek bir araştırma olarak Ogan'ın (2015) araştırması gösterilebilir. Ogan araştırmasında Berlinde yaşayan üçüncü kuşak Türklerin kültürel aktarımı süreçlerine odaklanmaktadır. Araştırmada Almanya'daki Türklerin Almanya'da gündelik hayatta kendilerini öteki olarak hissetmelerini sağlayan tutumlar ile karşılaştıkları belirtilmiştir. Ogan'ın çalışmasından da anlaşılacağı üzere Almanya'daki Türklerin (zaman zaman) "paralel toplum oluşturdukları ve Alman toplumuna uyum sağlamak istemediklerini" belirten ifadelerin aslında Alman toplumunun kendinden olmayanları yabancı ve öteki olarak tanımlanmasından kaynaklanabileceği göz ardı edilmektedir. Dolayısıyla bir yandan Almanya'daki Türklerin kapalı bir topluluk oldukları iddiaları mevcutken bir yandan da aynı topluluğun Alman toplumu tarafından öteki olarak tanımlandığı önemli bir sosyal olgu olarak göz önünde bulundurulmalıdır.

Kimlik bağlamında özgün ve dikkat çeken bir çalışma ise Tören'in (2014) diasporaların anavatan ziyareti bağlamında gerçekleştirdiği araştırmasıdır. Tören bu araştırmasında Almanya'daki Türk gençleri için gerçekleştirilen kültür gezilerinin kültür ve kimlik açısından etkisini incelemiştir. Bu araştırma aynı zamanda bu tarz kültürel gezi programlarının diaspora politikaları bağlamında önemli bir politika olup Almanya'daki Türklerin hem anavatanı dair ilgilerini hem de Türk kültürüne dair yaklaşımlarını olumlu manada etkileyerek kültürel kimliklerinin korunmasında önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Üçüncü ve dördüncü kuşakların artık hem Türk hem de Alman kültürüyle toplumsallaşmasını gerçekleştirdikleri rahatlıkla söylenebilir. Ulus-ötesi ve ulus-aşırı gibi kavramların da literatüre girmesiyle birlikte göç tecrübesi olan topluluklar bu tanımlamalar çerçevesinde tasnif edilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda Almanya'daki Türklerin de bu tasnife dahil edilerek araştırmalara konu edildiği görülmektedir. Koçyiğit'in (2017) araştırması bu anlamda tam da ulus-ötesi deneyimler bağlamında Türk ve Alman olmanın anlamını araştırmıştır. Bu araştırma kültürlerin iç içe geçebileceği ve kimliklerin böylelikle yeniden üretilebileceği Almanya'daki Türkler bağlamında ortaya konulmuştur. Bu araştırmalar yanı sıra Almanya'daki Türklerin kimlik gelişiminde Alman imgesi (Altınkoz, 2017), dinin etkisi (Aslan, 2018) ve değer yapıları (Arslantürk, 2016) gibi konular da araştırılmıştır. Bu araştırmalara ek olarak Şahin'in (2009) Almanya'daki birinci, ikinci ve üçüncü kuşak üzerine yaptığı araştırmasında bu kuşakların neredeyse tamamının Almanya'yı vatan olarak algılamaktan ziyade daha çok ekonomik nedenlerle bağlanılan bir ortam olarak tanımladıkları saptanmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında Almanya'daki Türklerin zihin dünyasında var olan vatan kavramının semantik ve epistemolojik olarak sahip olduğu anlamın da etkili olabileceği düşünülmelidir. Zira Almanya'daki üçüncü ve dördüncü kuşağa dahil olan

birçok Türkün hem Almanya'yı hem de Türkiye'yi memleketleri olarak gördükleri düşünülmektedir. Dolayısıyla Almanya'daki Türklerin hem ilgi besledikleri anavatanları hem de yaşayıp doydukları mesken ülkeye birlikte aidiyet geliştirmektedirler. Bu durumu vatan kavramı üzerinden izah etmek gerekirse, Türkçede vatan ana (anavatan) ile Almancada ise baba (vaterland) kelimeleriyle birlikte kullanılmaktadır. Dolayısıyla Almanya'daki Türkler için Türkiye anavatan iken Almanya ise babavatan (vaterland), ifadesi yanlış olmayacaktır (İyi, 2021b s. 27).

Din, İslamafobi ve Yabancı Düşmanlığı

Federal Almanya'da İslam din eğitimi anadili eğitimi kadar olmasa da uzun süredir araştırılan konular arasındadır. Aslında Almanya'da din dersleri, federal anayasasının 7'nci maddesiyle güvence altına alınmıştır. Bu maddeye göre din dersleri kiliselerin/dini cemaatlerin ilke ve prensiplerine uygun olarak düzenlenmektedir. Yine bu maddeye göre din dersleri, örgün eğitim kurumlarında okutulan düzenli dersler arasında yer almaktadır. Almanya'daki eyalet hükümetleri, kiliselerle ve bazı dini cemaatlerle iş birliği içerisinde din dersleri düzenlerken, Müslüman öğrencilerin örgün din eğitim almalarının önünde bazı engeller bulunmaktadır. Bu noktada öne sürülen en temel argüman; Müslümanların çoğunluğunu temsil edecek, din dersi program ve amaçlarını belirleyecek, ayrıca *kamu tüzel kişilik statüsü* elde etmiş bir dini cemaatin, bir diğer ifadeyle *muhatabın* bulunmamasıdır (Sözen & İyi, 2021, s. 5). Almanya'daki İslam din eğitimindeki bu sorunlar çeşitli araştırmalara da konu olmuştur. Almanya'daki İslam din eğitiminin verilmesindeki sorunlar, öğretim modeli, din eğitiminde öğrenci ve velililerin beklentileri Bavyera (Zengin, 2007; Öztürk, 2013), Kuzey Ren-Vestfalya (Öztürk, 2013) ve Baden-Württemberg (Yazgan, 2020) gibi farklı eyaletler bağlamında araştırılmıştır. Bu araştırmalar genel olarak Almanya'daki din derslerinin karşılaştığı sorunlara değinmenin yanı sıra aynı zamanda anadili derslerine benzer olarak din dersleri için uygun materyal ve öğretim modellerinin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar.

Daha önce de vurgulandığı üzere Almanya'daki birçok Türk dernek ve STK kimliğin gelişimi ve kültürün aktarımında önemli bir işleve sahiptir. Özellikle camilerin kendi cami dernekleri birçok sosyal aktivite geliştirerek camiyi önemli bir sosyal mekâna dönüştürmektedir. Bu durum aynı zamanda genç nesillerin dini tutumlarını da etkilemektedir. Yaman'ın (2015) araştırması STK'lar vasıtasıyla Müslümanların kamusal alandaki görünümünün arttığı ve bunun yanında STK'lar ile toplumsal konulara katılım noktasında daha aktif oldukları belirtilmiştir. Bunun yanında Müslümanların kamusal alandaki görünümünü Köln'de inşa edilen Cami projesi üzerinden tartışan Çayla (2012), araştırmasında, Avrupa değerine uygun İslam'ın kamusal alanda kendisine yer bulabileceğini ancak Müslümanların hiçbir şekilde Avrupa değerleriyle uyummayacağını yaptığı çalışmayla ortaya koymaktadır.

2010'dan sonra dikkat çeken bir araştırma alanı ise Almanya'daki Aleviler ve Alevilik üzerine yapılan çalışmalardır. Alevilerin çatı örgütü olan Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu (AABF), önce Hamburg 2012'de, Aşağı Saksonya 2013'te, Bremen 2014'te ve Kuzey Ren-Vestfalya eyaleti ise 2020 yılında resmi olarak tanınmıştır. Böylelikle Almanya'da Alevilik diğer din ve inanç grupları olan Katolik, Ortodoks ve Protestan kiliseleri gibi eşit haklara sahip olmuştur. Yani Almanya'da bu kiliselerinin anayasal olarak hangi hakları ve yetkileri varsa Aleviler de bahsedilen eyaletlerde aynı hakları elde etmiştir. Bu durumun etkisinin akademik çalışmalara da yansıdığı düşünülmektedir. Özellikle Almanya'daki Alevilerin Alevilik algısı (Bozkurt, 2015; Kurtbay, 2016), Alevilerin örgütlenmesi (Yenigün, 2017) ve yeni kuşakların Alevilik ile ilişkisi (Yüksel, 2017) ön plana çıkan önemli araştırma alanları arasında yer edinmiştir.

2000'li yıllardan sonra yabancı düşmanlığının İslam düşmanlığı ile ortaya çıkmaya başladığı gözlemlenmektedir. Özellikle Almanya'daki Türklerin etnik ve dini kimlikleri bağlamında iş piyasasında, eğitim hayatında ve gündelik hayatta ne ölçüde ayrımcılık, ırkçılık ve düşmanlığa maruz kaldığı gerekli ölçütlerde araştırılmamıştır. Ancak Özcan'ın (2019) İslamofobi bağlamında yaptığı araştırma, Serinken'in (2017) yabancı düşmanlığı ve milliyetçilik ve Güven'in (2017) Almanya'daki Türklerin sosyal hayatta karşılaştığı problemler bağlamında birkaç araştırma yapılmıştır. Bu durum ise Türkiye'deki araştırmaların özellikle Almanya'daki Türklerin eğitim ve iş piyasasında uğradığı ayrımcılığa daha yakından odaklanmalıdır.

Almanya'da İslam din eğitiminin daha önce de belirtildiği üzere Federal anayasada gerekli hukuki hakların olmasına rağmen Alman yetkililerin muhatap sorununu gerekçe göstererek İslam din eğitiminin kendilerinin vermek istemelerinin altındaki niyet önemli bir araştırma konusudur. Bunun yanında Almanya'nın kendi imkanlarıyla sunmak istediği din derslerinin ne tür hedefleri barındırdığı ve öğrenciler üzerindeki etkileri de ayrıca araştırılmalıdır. Bunun yanında Almanya'ya kaynak ülkelerin etkisini en aza indirebilmek adına bu ülkelerden imam getirilmesinden ziyade imamları Almanya'da yetiştirmeye başlamaktadır. Aynı şekilde Almanya'da yetişen imamların yurtdışından getirilen imamlarla karşılaştırmalı araştırılmalı ve hangi modelin Almanya'daki Müslüman öğrencileri için daha verimli olduğu ciddi olarak araştırmalara konu olmalıdır.

Kitle İletişim Araçları ve Sosyal Medya

Almanya'daki Türkler ve Türklerin; medya ilgisi, tüketimi ve ilişkisi ancak 2000'li yıllardan sonra araştırmaların gündeminde olmuştur. Almanya'daki Türkler ve medya bağlamında 1990'lı yıllara ait tek tük araştırma bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi ise Ergi'nin (1990) Almanya'daki Türkler ve yığınsal iletişim araçları bağlamında gerçekleştirdiği araştırmasıdır. Ancak 2000'li yıllardan sonra özellikle Almanya'daki Türk

medyası ve entegrasyon ilişkisi (Akkaya, 2006; Sırmalı, 2015), Alman medyasının Türk imgesi ve Türklere dair söylemi (Uysal, 2011; Türk, 2012) ve Türklerin medya tüketimi (Omur, 2011; Kaleli, 2018) konularında önemli araştırmalar yapılmıştır. Almanya'daki Türklerin Türk medyasını takip etmesi hem kimlikleri hem de kültürlerini korumada önemli bir faktör olduğu ve bu durumun uyum aşamasında herhangi bir olumsuzluk oluşturmadığı ortaya koyulmuştur (Akkaya, 2006; Sırmalı, 2015). Nitekim bu iddiayı Genel'in (2010) araştırması, sanıldığı gibi aksine Almanya'daki Türklerin Türk medyasını yoğun olarak takip etmesinin siyasal davranışlarını pek fazla etkilemediği bulgusuyla desteklemektedir. Alman medyasının Almanya'daki Türkleri ve Türkiye'yi nasıl gösterdiği ve algıladığı ise yapılan araştırmalar sonucunda daha çok manipüle edici olduğu ve doğruyu yansıtmadığını yönündedir (Türk, 2012; Gümü, 2019). Bu durumun özellikle iki ülke arasındaki siyasal rekabetlerle daha da derinleştiği belirtilmektedir (Gümü, 2019).

Siyasal Katılım

Almanya'daki Türklerin siyasal katılım ile ilgili 2000'li yıllara kadar pek kayda değer araştırmaların olmadığı gözlemlenmektedir. Aslında yurtdışındaki Türklerin oy verme hakkı 1987'den beri mevcuttur. Muhtemelen 2000'li yıllara kadar yurtdışından gerçekleşen katılımın düşük olması araştırmacıların da ilgisini çekmemiştir. Örneğin yurtdışındaki Türkler içerisinde 1987'de Milletvekili Genel Seçimi için 50 bin civarı, 2007'de 230 bine yakın ve Haziran 2015 Milletvekili Genel Seçimi'nde 1,3 milyona yakın oy kullanmıştır. Bu rakamlar 16 Nisan 2017 Referandumunda 1 Milyon 400 bine, 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili Genel Seçimlerinde ise 1 Milyon 525 bin kişiye ulaşmıştır. Dolayısıyla yurtdışındaki vatandaşların Türkiye'deki seçimlere oy kullanma oranının ciddi şekilde artması araştırmaların da konusu olmuştur. Bunun yanında son yıllarda yurtdışındaki vatandaşların oy kullanmasının doğru olup olmadığı da gündemde tartışılmaktadır ancak bu tartışma henüz akademik çalışmalara yansımamıştır.

Siyasal katılım bağlamında yapılan araştırmaların odaklandığı konular Türk seçmenin oy verme (Yıldız, 2019) ve vermeme (Akyılmaz, 2017) davranışı, eyaletler bağlamında (Hasırcı, 2008; Arslan, 2019) ve kuşaklar bağlamında oy verme davranışının nasıl etkilendiği, etnik ve mezhepsel faktörlerin oy verme davranışına etkisi (Özdoğru, 2019) ve diasporanın siyasal sisteme katılımı (Sakman, 2013) gibi araştırma alanlarında yoğunlaşmaktadır. Bu araştırmaların yanı sıra Köse'nin (2020) araştırması diasporanın siyasal katılımı ile diaspora politikalarının gelişimi arasındaki ilişkiyi irdelemektedir. Bu araştırma özellikle son yıllarda yurtdışındaki Türklerin Türkiye'de seçimlerine katılım oranının yüksek olması ve anavatanına dair ciddi bir ilgi göstermesi bu insanların diaspora olarak tanımlanması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Her ne kadar Köse'nin bu çalışması doğrudan belirtmese de yurtdışındaki Türklerin

Türkiye'deki seçime yüksek katılım göstermesi diaspora vekilliği gibi tartışmaları da gündeme getirmektedir. Ancak henüz bu konuda Almanya'daki Türkler bağlamında ne siyasette ne de akademik çevrede herhangi bir araştırma bulunmamaktadır.

Ekonomi ve İş Piyasası

Almanya'daki Türkler bağlamında 1960'lardan bu yana işgücü politikaları, yurtdışına işçi gönderimi, işçi dövizlerinin tasarrufu ve çok ortaklı şirketler konuları günümüze değin yoğun olarak araştırılmış konulardır. Ancak 2000'li yıllara gelindiğinde artık bu bahsi geçen konulardan ziyade Almanya'daki Türklerin Alman ekonomisine etkisi, orada girişimcilik hareketleri, etnik işletmeler ve pazarlama alanındaki etkisi gibi önemli konular araştırılmaya başlanmıştır. Bu araştırmalar aynı zamanda Almanya'daki Türklerin zamanla Alman ekonomisindeki yadsınamaz yerini de ortaya çıkarmaktadır. Almanya'daki Türklerin özellikle girişimcilik alanındaki katkılarını ortaya koyan araştırmalar dikkat çekmektedir. Ülker (2000), Erbaş (2013) ve Kavuş'un (2018) yaptığı araştırmalar farklı iş piyasalarında Türklerin girişimciliğini araştırmaktadırlar. Bu araştırmalara göre, Türklerin iş piyasasında yer almaları hem ekonomik olarak hem de Alman toplumuyla olan sosyal etkileşimlerine olumlu katkılar sunduğu ortaya çıkmıştır. Bunun yanında Almanya'daki Türk kadınlarının çalışma hayatlarındaki varlığını inceleyen Çiçek (2018), araştırmasında kadın iş piyasasına entegrasyonu konusunun yanı sıra araştırmada ortaya çıkan bir bulgu da Türklere yönelik önyargı ve ayrımcılığın devam ettiği yönünde olmuştur. Bu başlık altında önemli olduğu düşünülen bir diğer araştırma ise Durmaz'ın (2017) diasporanın beşeri kaynağı olarak gördüğü Türk kökenli bilim insanları üzerine yaptığı çalışmasıdır. Bu araştırmasında Durmaz, diasporadaki bilim insanlarının anavatanlarıyla olan ilişkileri hem tersine beyin göçü ve fikrinsel anlamda tersine beyin göçü olasılığını hem de akademik verimliliği pozitif yönde etkileyebildiğini göstermiştir. Bu durum özellikle aşının geliştirilmesinde Türk kökenli bilim insanının Türkiye'ye yönelik ilgisi ve alakasıyla birlikte düşünüldüğünde önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin bilimsel diasporası ile karşılıklı verimi arttırabilmek adına önemli politikalar geliştirmesi gerektiği bu örnek üzerinden anlaşılabilir.

Edebiyat ve Sanat

2000'li yıllarda Almanya'daki Türkler, edebiyat ve sanat bağlamında yapılan araştırmalara bakıldığında bu araştırmaların ekseriyetinin 1980'lerde Almanya'ya göçü ele alan ve oradaki çalışma hayatını aktaran kitaplar hakkında içerik ve söylem analizi bağlamında yapılan araştırmalar olduğu dikkat çekmektedir. Genel olarak romanlar üzerinden yurtdışına gerçekleşen göçü inceleyen araştırmalar (Suvağci, 2018; Koçak, 2019; Çavuş, 2020), yine romanlar üzerinden Almanya'daki göçün kimlik üzerindeki etkisini ele alan araştırmalar (Cengiz, 2009) veya bu alanda önemli edebi eserler veren

Bekir Yıldız, Fakir Baykurt, Füzuran, Gülten Dayıoğlu gibi edebiyatçıların çalışmalarında Almanya'ya göçü inceleyen araştırmalar (Pehlivan, 2005; Gölbaşı, 2010; Kahveci, 2018) bulunmaktadır.

Bu araştırmaların yanında ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşak Türklerin de Alman edebiyatı ve sanatına katkılarını ortaya koyan araştırmalar da yapılmıştır. Örneğin Toprak (2018), Yaşar (2019) ve Yücedağ (2019) çalışmalarında Almanya'da Türklerin ortaya koyduğu edebiyat ve edebi ürünler üzerinden kuşaklararası karşılaştırmalar yapmışlardır, Akyüz'ün (2003) araştırmasında Türk kadın yazarlarının Alman edebiyatına katkısı incelenmiştir, Kaplan'ın (2015) ve Aydın'ın (2020) araştırmasında ise Almanya'da doğup büyüyen Feridun Zaimoğlu'nun edebi ürünleri ele alınmıştır. Ayrıca Alkan'ın (2004) Türk diasporası sinemasına dair araştırması ise Almanya'daki Türklerin kimlik yansımalarının diaspora sineması bağlamında ele alınmaktadır.

Vatandaşlık, İkili İlişkiler ve Diaspora Politikaları

Almanya'nın 1 Ocak 2000'de değişen vatandaşlık yasası ile ikinci, üçüncü ve sonraki kuşakların daha rahat Alman vatandaşı olabilmesinin önü açıldı. Bu gelişmenin 2000'li yılların başında yapılan araştırmalara da yansıdığı söylenebilir. Kartal'ın (2004) araştırması tam da bu noktada değişen vatandaşlık şartlarını Almanya'daki ikinci kuşak Türkler üzerinde incelemektedir. Kepenç'in (2005) araştırması da Alman vatandaşlığına geçen Türklerin motivasyonlarını ele almaktadır. Ayrıca yine bu araştırma Alman vatandaşlığını tercih etmeyenlerin de neden tercih etmediği üzerine yoğunlaşmaktadır. Karakuş (2007) ise çalışmasında Almanya'daki Türklerin Alman vatandaşlığını nasıl algıladıklarını ve tanımladıkları üzerinde durmaktadır.

Bu dönemde dikkat çeken önemli bir araştırma alanı olarak belirlenen konu ise Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen göçün ikili ilişkilere etkisi ve bunun yanında Almanya'daki Türk diasporasının ikili ilişkiler bağlamındaki rolüdür. Dağ (2019) çalışmasında bu konuya değinir ve araştırmasında farklı zaman dilimlerinde Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen göçün iki ülke ilişkilerine etkisini incelemiştir. Ayrıca Türk diasporasına dair kavramsallaştırma ve bu konuda yapılan araştırmaların henüz yaygın olmadığı dikkat çekmektedir. Özellikle Türk diasporasının iki ülke arasındaki etkisi, kapasitesi ve lobi imkânı gibi konular bu anlamda hala araştırmaya muhtaç olan konular arasında belirlemektedir.

Sonuç ve Tartışma

Tarihten bu yana Türkiye ile Almanya arasında farklı nedenlerle çeşitli göç hareketleri meydana gelmiştir. Üstelik bu göç hareketlerini sadece tek yönlü olarak belirtmek yanlış olacaktır. Dolayısıyla Türkiye ile Almanya arasındaki göç hareketi statik bir durumdan ziyade her döneme göre farklı bir yapıya sahip olan dinamik bir süreçtir. Özellikle

2010 yılından bu yana Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen nitelikli işgücünün yıldan yıla arttığı görülmektedir (BAMF, 2020, s. 77). Özellikle Almanya'nın 1 Mart 2020 yılında yürürlüğe koyduğu "Nitelikli İşgücü için Göç Yasası"⁴ ile Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen göç hareketinin daha cazip hale gelerek ivme kazandığı söylenebilir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda Almanya'ya gerçekleşen bu yeni göç dalgasının Almanya'da dört kuşaktır var olan Türkler ile nasıl bir etkileşim kuracağı ve yeni dalganın Almanya'daki Türk diasporasını nasıl etkileyeceği veya dönüştüreceği akademik anlamda araştırılmaya muhtaç bir konu olacağı söylenebilir.

Almanya'daki Türkler bu yıl itibarıyla 60. yıllık bir geçmişçi gerilerinde bırakacaklardır. Bu 60 yıllık tecrübe aynı zamanda Türkiye'nin göç politikaları anlamında faydalanabileceği önemli bir kaynaktır. Bu 60 yıllık hikâyenin akademik araştırmalardaki karşılığına bakıldığında Almanya'daki Türklerin nostaljik, dramatik ve trajik durumu artık film, kitap veya hikayelerin ötesinde akademik çalışmaların konusu olan bir olguya dönüştüğü görülmektedir. Bu dönüşüm aynı zamanda artık Almanya'daki Türklerin sadece işçi olmadıkları aksine toplumun her katmanında var oldukları gerçeğinin de yansımasıdır. Dolayısıyla Almanya'daki Türkler artık hem anavatana hem de mesken ülkeye ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi katkıları bulunan ulus ötesi özellikler taşıyan bir topluma dönüşmüştür.

Türkiye'deki akademik çalışmalarda Almanya'daki Türklerin konu edilmesine bakıldığında henüz az sayıda araştırmacı bu dönüşümün farkındadır. Özellikle son dönemlerde geniş imkanların var olmasına rağmen Almanya'daki Türklerin gündelik hayatlarında geniş bir yere sahip olan konuların hala bakir kaldığı görülmektedir. Örneğin 2000-2006 arasında meydana gelen NSU cinayetleri Türk akademisinde yeterince araştırılmamış. Dahası çoğu akademisyen, kamu otoritesi ve siyasetçi, bu olgunun ciddiyeti ve önemi noktasında bir farkındalık sahibi dahi değildir. Bunun yanında yenilerde gündemde olan (Biontech aşısını geliştiren) Uğur Şahin'in dahi zamanında düz lise konumunda olan Hauptschule'ye yönlendirildiği ancak bilinçli komşusunun desteği sayesinde iyi bir lise konumunda olan Gymnasium'a gidebildiği bilinmektedir. Bu örnekte de görüleceği üzere Türkiye akademisinin Almanya'daki kurumsal ayrımcılığı çağrıştıran bu tarz araştırmalara ciddi olarak odaklanmalıdır. Böylelikle Türkiye'deki akademi, kamuoyu ve politika yapıcılar bu konular hakkında daha farkında olabilecek ve diasporaya dair Türkiye'nin ne tür katkı sunabileceği anlaşılacaktır.

Bu yazı boyunca 1961'den günümüze değin Türkiye'de yapılmış olan akademik tezlerin Almanya'daki Türkleri hangi konu bağlamında ve ne tür yaklaşımlarla ele aldığı aktarılmaya çalışılmıştır. Yazının muhtelif bölümlerinde Almanya'daki Türkler bağlamında eksik kalan araştırma alanları birkaç kere tekrar edilmeye çalışılmıştır.

⁴ Nitelikli İşgücü Yasası hakkındaki detaylı analiz için bkz.: <https://gocvakfi.org/wp-content/uploads/2021/06/GAV-Analiz-Sayi-4-M-Mustafa-Iyi-1-1.pdf>

Son olarak Almanya'daki Türk diasporasının diğer diasporik gruplarla ilişkisi, nitelikli göç bağlamında Almanya'ya gidenlerin orada var olan Türk diasporası ile etkileşimi, yabancı ve İslam düşmanlığı ve kurumsal ırkçılık gibi konuların hala araştırılmaya muhtaç olan konular olarak belirlediği rahatlıkla söylenebilir. Bu araştırmaların aynı zamanda Almanya'daki Türklerin anavatan ile ilişkisine de olumlu yansımalarının olacağı düşünülmektedir.

Extended Abstract

The labor agreement signed between Turkey and Germany on October 30, 1961, was the beginning of a new phase that has affected both countries up until the present day. While the migration movement to Germany before this date was mainly was individual migration for education and other various reasons, after 1961, migration from Turkey to Germany drastically increased. Temporary, targeted migrations turned into permanence in line with Germany's demand for workers and the individual preferences of the Turkish people who emigrated. Approximately 7,000 Turkish people were in Germany before 1961 and this number reached 15,558 a year later. In 1967, the total was 204,000 and then 1972, a ceremony was held in honor of the 500,000th worker who came to Germany from Turkey (Gitmez, 1979, p. 18). When we look at it today, there are 3 million Turkish people in total living in Germany and 1.5 million of them are German citizens (BAMF, 2020). Some of the Turkish population in Germany extends to the fourth and even the fifth generation. In addition, considering skilled labor migration from Turkey to Germany in recent years, this number is likely to increase even more. Turkish people form the majority of non-Germans living in Germany and have the spent the longest duration in Germany compared to other groups. (BAMF, 2020). This makes it possible to talk about a Turkish diaspora that has existed in Germany over time, has undergone various transformations since the 1960s, has increased its influence capacity, and has a significant and unique position in the context of the two countries.

The main aim of this article is to reveal the extent of the migration from Turkey to Germany from 1961 to the present, as well as the Turkish people who became permanent there, and the issues included in this process that have been the subject of academic theses in universities in Turkey. Theses registered in the *Yöktez* database were taken as the basis for this research. In addition, some universities' databases were also examined. Nermin Abadan's (1986) book, *Turkish Migration 1960-1984 Interpreted References*, was also used as a source to explore some theses before 1980. In this direction, relevant theses were selected by using a broad keyword search. Master's, doctoral, and a small number of specialization theses from 1960 to 2020 were examined within the scope of this article. In addition to theses, 23 literary works (novels and stories) written between 1975 and 1983 are included in this article, as they marked an excepti-

onal period. These literary works left their mark on this period and many theses were written in the following years on these academic works. A total of 154 master's and doctoral theses were examined. These theses were classified into three periods: 1960-1980, 1980-2000, and 2000-2020. As can be seen from Figure 1, 7 theses were examined between 1960-1980, 42 between 1980-2000, and 105 theses between 2000-2020. Sub-headings were created in the context of the topics that emerged prominently in each period, and these were analyzed by transferring them under these sub-headings. Figures 2 and 3 visually convey these subheadings in the context of different periods. In addition, this research attempts to include most of the theses written during this period. Still, the theses that exceeded the scope or were written on the same topic were not included in the analysis in general.

As of this year, Turkish people will have lived a 60-year history in Germany. This 60 years of experience is an essential resource that can benefit Turkey's migration policies. When we look at this 60-year-old history through academic research, the nostalgic, dramatic, and tragic situation of Turkish people in Germany becomes a phenomenon that is the subject of academic studies beyond films, books, and stories. This transformation is also a reflection that Turkish people living in Germany are no longer just workers, but they exist in every layer of society and have now turned into a community with transnational characteristics that has economic, social, cultural, and political contributions to the homeland and the country of residence.

Few academic studies in Turkey consider and are aware of the transformation of Turkish people living in Germany. The topics that have an essential place in the daily lives of Turkish people in Germany, remain untouched, although there have been ample opportunities in recent times. For example, the NSU murders between 2000-2006 have not been adequately researched in Turkish academic circles. Moreover, most academics, public authorities, and politicians are not even aware of the seriousness and importance of this phenomenon. In addition, even Uğur Şahin, the developer of the Biontech vaccine and has been on the agenda recently, was originally directed to the *Hauptschule*, a regular high school at the time. With the support of his conscientious neighbor, he was able to go to the Gymnasium, an excellent high school. As can be seen in this example, Turkish academics should seriously focus on studies that examine institutional discrimination in Germany. Academics, the public, and policymakers in Turkey should be more aware of these issues to make it possible to understand the kinds of contributions Turkey can make to the diaspora. Some research areas examined throughout this article, express, with various emphases, the contexts of Turkish people living in Germany that should be investigated by academics in Turkey. Such interest will also have positive reflections on the relationship between Turkish people living in Germany and their homeland.

Teşekkür

Şevval Solmaz ve Nur Pınar Olgun'a tezlere ulaşmada verdikleri katkı için teşekkür ederim.

Orcid

Muhammet Mustafa İyi <https://orcid.org/0000-0003-3152-0757>

Kaynakça

- Abadan-Unat, N. (2017). *Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. (3. Baskı). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Abadan-Unat, N. & Kemiksiz, N. (1986). *Türk Dış Göçü 1960-1984 Yorumlu Bibliyografya*. Ankara: A.Ü.S.B.F. ve Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi.
- Abadan-Unat, N., Keleş, R., Penninx, R., Renselaar, V.H., Velzen, L.V. & Yenisey, L. (1976). *Göç ve Gelişme*. Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi.
- Abadan, N. (1964). *Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları*. Ankara: DPT.
- Adıgüzel, Y. (2004). *Kimliğin Korunmasında ve Üretilmesinde Tür Derneklerinin Rolü Almanya/ Köln Örneği*. [Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Ağaoğlu, A. (1977). *Fikrimin İnce Gülü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Akbaş, E. (2010). *Berlin'de Yaşayan Türk Toplumu Arasındaki Dayanışma İlişkileri ve Sosyal Hizmetlerin Sivil Oluşumu*. [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Akkaya, B. (2006). *Almanya'daki Türk Medyası ve Türk Medyasının Türk Göçmenlerin Kültürel Yapısına ve Entegrasyon Çabalarına Etkisi*. [Yüksek Lisans tezi, Sakarya Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Akyılmaz, B. (2017). *Almanya'daki Oy Vermeyen Türk Seçmen Pazarının Bölümlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma*. [Doktora tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Akyüz, M. (2003). *Almanca Yazan Türk Yazarların Alman Edebiyatına Katkıları*. [Yüksek Lisans tezi, Sakarya Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Alkan, E.O. (2004). *Almanya'da Son Dönem Türk Diaspora Sineması*. [Yüksek Lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Altınkoz, O. (2017). *Almanya'da Yaşayan Türkiye Kökenli Göçmenlerde, Göçmen Kimliğinin İnşasında Alman imgesi*. [Yüksek Lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Arıcı, B. (2017). *Eğitsel Oyunların Almanya'da Yaşayan Türk Çocuklarının Türkçe Öğrenme Başarılarına Etkisi*. [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Arıdıncı, S. (2015). *Almanya'daki Türkiye Kökenli Göçmen Kadınların Kimlik Algısı Üzerine Bir Alan Çalışması: Hessen Eyalet Örneği*. [Yüksek Lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Arslan, M. (2019). *Almanya'da Yaşayan Türklerin Siyasal Toplumsallaşma Süreci Kuzey Ren-Vestfalya Örneği*. [Doktora tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Arslantürk, M. (2016). *Almanya'da Yaşayan Türkiyeli Gençlerin Değer Yapıları: Köln Örneği*. [Yüksek

- Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Aslan, A. (2018). *Çokkültürlülük ve Entegrasyon Tartışmaları Bağlamında Üçüncü Kuşağın Kimlik Algısı ve Din: Köln Örneği*. [Doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Aslanteppe, C. (1989). *F. Almanya'da Sendikaların Yabancı İşçilere ve Türk İşçilerinin Sendikalara Yaklaşımları*. [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Aşıkoğlu, N.Y. (1992). *F. Almanya'daki Türk Çocuklarının Temel Eğitiminde Din Eğitiminin Yeri ve Bavyera İle Baden-Württemberg Eyaletlerinde Mukayeseli Bir Alan Araştırması*. [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Aycibin, Ş. (1986). *Yabancı Ülkelere İşgücü Akımı ve Sosyo Ekonomik Özellikleri*. [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Aydın, N. (2020). *Gesellschaftskritik im Romanwerk von Feridun Zaimoğlu*. [Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (BAMF). (2 Aralık 2020). *Migrationsbericht 2019*. <https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Forschung/Migrationsberichte/migrationsbericht-2019.html?nn=403964> (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021).
- Basa, N. (1988). *Ekonomik Gelişme ve Göç Olgusu-F. Almanya'da Yabancı İşçi İstihdamı Politikası*. [Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Başkurt, İ. (1994). *Federal Almanya'da Din Eğitimi*. [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Baykurt, F. (1982). *Gece Vardiyası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bekar, B. (2015). *Almanya Türkçesi*. [Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Bekir, H.S. (2004). *Almanya'da Okulöncesi Eğitim Kurumlarına Devam Eden 5-6 Yaş Grubu Türk Çocuklarına Uygulanan Dil Eğitim Programının Dil Gelişimine Etkisi*. [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Bozkurt, N. (1990). *Almanya'dan Gelen Lise Öğrencilerinin Benlik Kavramı Düzeyleri*. [Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Bozkurt, T. (2015). *Mannheim ve Çevresinde Yaşayan 3. Kuşak Alevi Gençlerinin Alevilik, Türkiye ve Almanya Algılayışları Alan Araştırması*. [Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Can, T. (2019). *Almanya'da Türk Derneklerinin Çocukların Eğitimine Yönelik Eğitsel Etkinlikleri, Sorunları ve Beklentileri*. [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Cengiz, S. (2009). *Almanya'daki Türk Yazarların Romanlarında Kimlik ve Yabancılaşma*. [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Çakır, M. (1991). *Die Rolle von Kultur und Identität beim Erwerb des Deutschen als Zweitsprache*. [Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Çavuş, B. (2020). *Türk Romanında Dış Göç (1960-1990)*. [Doktora tezi, İnönü Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Çayla, İ. (2012). *Avrupa'da Dinsel Alanın Yönetimi ve Kimlik: Köln Merkez Cami Projesi Üzerinden İslam'ın Almanya Kamusal Alanda Görünümü*. [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Çekem, A. (1990). *F. Almanya'dan Kesin Dönüş Yapan Gençlerin Orta Öğretimdeki Sorunları*.

- [Yüksek Lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Çiçek, S.T. (2018). *Almanya'da Yaşayan Göçmen Türk Kadınlarının Çalışma Hayatına Entegrasyonu: Kuzey Ten Vestfalya Örneği*. [Yüksek Lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Çötök, N.A. (2010). *Çokkültürlülük, Kültürlerarasılık ve Entegrasyon Tartışmaları Bağlamında Alman Eğitiminde Türkçe Öğrencileri: Bremen Örneği*. [Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Dal, G. (1979). *E-5*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Dağ, D. (2019). *Türkiye'den Göçün Türkiye-Federal Almanya İlişkilerine Etkisi (1961-2000)*. [Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Dayıoğlu, G. (1975). *Geride Kalanlar*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Demir, A. (2010). *Türk Göçmen Ailelerinde Boşanma Örneği Almanya Örneği*. [Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Depeli, G. (2009). *Almanyalı Türklere Evlilik Törenlerinin Dönüşümü Kültürel Bellek, Aidiyet ve Kimlik*. [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Dilsiz, B. (1977). *Göçmen İşçi Çocuklarının Ruh Sağlığı ve Göçmen İşçide Tutum Değişiklikleri ile İlgili Bir Araştırma*. [Uzmanlık tez, Hacettepe Üniversitesi].
- Doğan, B. (2014). *Almanya'da Yaşlı Bakımı ve Yaşlı Türk Göçmenler Berlin Örneği*. [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Doğan, H.F. (1995). *Tarihsel Süreç İçinde Türkiye'den Almanya'ya İşgücü Hareketleri ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*. [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Dökmen, Z. (1989). *Almanya'dan Kesin Dönüş Yapmış İşçilerle Yurt Dışında Bulunmamış Kişilerin Kişi Algısı ve Psikososyal Değişme Açısından Karşılaştırılması*. [Doktora tez, Ankara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Dulkadroğlu, S. (1999). *Almanya'da İlköğretim Okullarındaki İki Dilli Sınıflarda Türkçe Öğretimi (2 Cilt)*. [Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Duman, S. (2008). *Almanya'da Yaşayan 13-16 Yaşları Arasında Spor Yapan ve Spor Yapmayan Türk Öğrencilerinin Uyum Düzeylerinin Belirlenmesi ve Karşılaştırılması*. [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Dumanlı, Ö. (2017). *Almanya Kreuzberg'te Polisin Üçüncü Kuşak Türkiye Kökenliler İlişkisi*. [Yüksek Lisans tezi, Polis Akademisi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Durmaz, A. (2017). *Beşeri Sermaye Kaynağı Olarak Diaspora: Almanya'daki Türkiye Kökenli, Bilim İnsanlarının Türkiye ile Olan Bağlarının Tersine Beyin Göçü Üzerine Etkileri*. [Doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Erbaş, S. (2013). *Göçün Yeniliğe Katkısı: Almanya'daki Türklere Üzerine bir Değerlendirme*. [Yüksek Lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Erdoğan, S.S. (1988). *Dış Göç ve F. Almanya'dan Dönüş Yapmış (Sivas Ortaokul ve Liselerinde) Gençlerin Uyum Sorunları Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme*. [Yüksek Lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Ergi, İ. (1990). *Almanya'da Yaşayan Türkiyeli Göçmenler ve Yıgımsal İletişim Araçları*. [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Ergun, T. (1978). *İşgücü Göçünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri*. [Doktora tezi, Ege Üniversitesi].

- Erten, E. (2017). *Almanya'ya Evlilik Yoluyla Göç Eden Kadınların Karşılaştıkları Güçlükler ve Güçlükleri Yenme Stratejileri*. [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Fietkau, W. (1972). *Sogenante Gastarbeiter*. Wuppertal: Jugenddienst-Verlag.
- Fürüzan. (1977). *Yeni Konuklar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Fürüzan. (1981). *Ev Sahipleri*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Gedik, M. (2019). *Federal Almanya'da Dini Sosyal Hizmet Uygulamaları İslami Sosyal Hizmet Yaklaşımı*. [Doktora tezi, Yalova Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Genç, Y. (2004). *Almanya'da çokkültürlülük kültürlerarası Eğitim ve Türk öğrencilerinin durumu (Hessen örneği)*. [Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Gitmez, A.S. (1979). *Dişgöç Öyküsü*. Ankara: Maya Yayınları.
- Genel, M.G. (2010). *Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak Almanya'daki Türk Medyasının, Almanya'da Yaşayan Türklerin Siyasal Tercihleri Üzerine Etkisi*. [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Gevgilili, A. (1973). *Türkiye'de 1971 Rejimi*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Gökalg Yılmaz, F.G. (2015). *Almanya'da Yaşayan Türkiyelilerin Gündelik Hayat Pratikleri ve Taktikleri; Almanya Aachen Örneği*. [Doktora tezi, Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Gökdere, A.Y. (1978). *Yabancı Ülkelere İşgücü Akımı ve Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Göksu, T. (1999). *Almanya'daki Türklerin Vatandaşlık Değişirme ile İlgili Sorunları*. [Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Gölbaş, M. (2010). *Türk Edebiyatında Dış Göç ve Gülten Dayıoğlu*. [Yüksek Lisans tezi, Ege Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Gültekin, N. (1992). *Yurt Dışına İşgücü Göçü, İşçi Dövizi ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri*. [Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Gümüş, A.F. (2019). *Çevirinin Diasporik Topluları Yönlendirme Gücü: Almanya'daki Türk Diasporasının Yönlendirilmesinde Çevirinin Üstlendiği Rolün İncelenmesi*. [Yüksek Lisans tezi, Sakarya Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Gündoğar, H. (2012). *Almanya'da Göçmen Dillerine Yönelik Politikaları ve Bu Politikaların Türklerin Sosyal Yaşamına Etkisi*, [Uzmanlık tezi, YTB].
- Güntemur, A. (1989). *F. Almanya'dan Kesin Dönüş Yapan Kadınlar Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme (Sivas İli Örneği)*. [Yüksek Lisans tez, Cumhuriyet Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Güven, F. (2017). *Almanya'da Yaşayan Türklerin Sosyal ve Ekonomik Sorunları*. [Yüksek Lisans tezi, Kırklareli Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Güven, H.S. (1977). *İşçi Göçü ve Toplumsal Değişme. Yurt Dışında Çalışan İşçilerin Türkiye'de Oluşturdukları İşçi Ortaklıkları Devini*. [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi].
- Güleç, S. & Sancak, H. Ö. (2009). *Göç, Kimlik ve Aidiyet: Almanya'da Yaşayan Türkiye Kökenli Gençler Açısından Bir Analiz*. Birinci Uluslararası Davraz Kongresi, sunulmuş bildiri, Isparta: Isparta Üniversitesi.
- Hakan, S. (1995). *Anadolu Lisesi Öğrencileri İle Yurt Dışı (Almanya) Yaşantısı Geçiren ve Anadolu Liselerine Gelen Öğrencilerin Bazı Değişkenler Açısından Karşılaştırılması*. [Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

- Hasırcı, O.N. (2008). *Almanya'da Türklerin Siyasal Katılımı: Köln Örneği*. [Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Huvaz, S. (1994). *Almanya'dan Gelen Lise Öğrencilerinin Benlik Tasarımı Düzeylerini Etkileyen Faktörler*. [Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- İyi, M. M. (2021a, Haziran). *Almanya'da Müslüman Yaşamı 2020" Raporunun İncelenmesi*. Göç Araştırmaları Vakfı. <https://gocvakfi.org/wp-content/uploads/2021/06/Sayi-19-Almanya-Mu%CC%88slu%CC%88man-Yas%CC%A7ami-2020-Raporunun-1%CC%87ncelenmesi-2.pdf>
- İyi, M.M. (2021b). Diasporanın Ayırıştırılması. *Referans Dergisi*, (60). 23-27.
- Kahveci, G.S. (2018). *Türk Romanında Dış Göç Olgusunun İzdüşümleri: Bekir Yıldız, Fakir Baykurt ve Fıruzan*. [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kaleli, N. (2018). *German Turks and their Media Consumptions*. [Yüksek Lisans tezi, İzmir Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kaplan, A. (2015). *Wiederspiegelungen von Migrationshintergründen im Literarischen Schaffen Türkeistämmiger Autren. Erörterungen am Beispiel der Autoren Yüksel Pazarkaya und Feridun Zaimoğlu*. [Yüksek Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Karakuş, M. (2007). *Integration of the Immigrant Youth in Germany*. [Yüksek Lisans tezi, Sabancı Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Karataş, R.H. (1999). *Almanya'da Türk Gençlerinin Din Eğilimleri*. [Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kartal, F. (2004). *Changing concepts and practices of Citizenship: Experiences and Perceptions of Second-Generation Turkish-Germans*. [Doktora tezi, ODTÜ]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kavuş, H.K. (2018). *Turkish Ethnic Entrepreneurship in Germany: The Case of Women in Beauty Sector*. [Yüksek Lisans tezi, ODTÜ]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kepenç, Y. (2005). Factors Affecting Acquisition of German Citizenship of Turks Living in Germany. [Yüksek Lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Koçak, A. (2019). *Türk Romanında Almanya'ya İşçi Göçü*. [Yüksek Lisans tezi, Yozgat Bozok Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Köse, H. (1997). *Yurtdışındaki İşçi Çocuklarının Eğitimine Yönelik Milli Eğitim Bakanlığı Yurtdışı Eğitim ve Öğretimi Genel Müdürlüğü'nün Faaliyetleri Üzerine Bir Araştırma (Almanya ve Hollanda Örneği)*. [Yüksek Lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Köse, M. (2020). *Türk Diasporasının Siyasal Katılımı Çerçevesinde Diaspora Politikalarının Gelişimi*. [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kırımlı, M. (1997). *Almanya'da Diyanet İşleri Türk İslam Birliği'ne (D.İ.T.İ.B.) Bağlı Camilerde Çalışan Din Görevlilerinin Sorunları Kuzey Ren Westfalen Örneği*. [Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Koçyiğit, O.T. (2017). *Ulus Ötesi Deneyimler ve "Türk-Alman" Olmanın Anlamı*. [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kozak, İ.E. (1972). *Erzurum İlinin Nüfus, İşgücü, İstihdam Meseleleri ve Dönen İşçiler*. [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi].

- Kurtbay, İ. (2016). *Almanya'daki Anadolu Alevilerinin Alevilik algısı ve Problemleri*. [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kurtoğlu, K. (1985). *Orta Öğretim Çağındaki Türk İşçi Çocuklarının Federal Almanya Dönüşü Okullarda Karşılaştıkları Dil ve İntibak Sorunları*. [Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Mora, N. (1996). *Almanya'da Yabancı Düşmanlığı ve Türklerin Durumu*. [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Nabavi, S. (1993). *Almanya'da çalışan yabancıların sosyal güvenliği*. [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Ogan, P. (2015). *Berlinde Yaşayan Üçüncü Kuşak Türklerin Türkiye ile Bağları ve Kültürel Aktarım Süreçleri*. [Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Omur, S. (2011). *Almanya'da Yaşayan Türklerin Televizyon İzleme Alışkanlıkları*. [Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Öncel, S.N. (1987). *Federal Almanya ve Türkiye'de Okulöncesi Eğitim (F. Almanya'daki Türk İşçi Çocuklarına Sunulan Okulöncesi Eğitim İmkânlarının Karşılaştırılması Olarak İncelenmesi)*. [Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Ören, A. (1980). *Berlin Üçlemesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özcan, E. (2019). *Müslüman Türklerin İslamofobik Tecrübeleri Üzerine Bir Araştırma-Almanya DİTİB Löhne Örneği*. [Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Özdemir, M.Ç. (1988). *Federal Almanya'daki Türk İşçi Çocuklarının Eğitim Sorunları Açısından İki Dillilik ve İki Kültürlülük İle İlgili Eğitim Modelleri*. [Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Özdemir, M.Ç. (1992). *Almanya'dan Geri Dönen ve Üniversitelerde Öğrenim Gören Gençlerin Aileye İlişkin Tutumları*. [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Özdoğru, S.Ç. (2019). *Almanya'da Üçüncü Kuşak Türkiye Kökenli Göçmenlerin Oy Davranışlarında Etnisite ve Mezhep Etkisi*. [Yüksek Lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Öztek, Z.A. (1978). *Çalışan Türk İşçileri ve Ailelerinin Sağlık Sorunları Konusunda Bir Çalışma*. [Doçentlik tezi, Hacettepe Üniversitesi].
- Öztürk, M. (2013). *Almanya'da Kurumsal Din Eğitiminin Yeterliliği ve Beklentileri (Nürnberg Örneği)*. [Yüksek Lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Özmuş, S. (2020). *Türk Alman Evlilikleri Üzerine Toplumsal Algı ve Deneyim Biçimleri*. [Yüksek Lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Özü, A. (1994). *Türkiye Ekonomisi Açısından Avrupa Topluluğu'ndaki Türklerin Rolü: Almanya Örneği*. [Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Pehlivan, S. (2005). *Fakır Baykurt'un Roman ve Hikayelerinde Dış Göç*. [Yüksek Lisans tezi, Ege Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Peker, M. (1971). *Yurt Dışına Giden İşçiler Üzerine Üç Köy ve Bir Nahiye Merkezinde Yapılmış Karşılaştırılmalı Bir Araştırma*. [Uzmanlık tezi, Hacettepe Üniversitesi].
- Poyraz, H. (1995). *F. Almanya Ve Türkiye'de Okul Öncesi Eğitimi Alan 4-6 Yaşlar Arası Türk Çocuklarının Dil Gelişim Düzeylerinin Karşılaştırılması*. [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

- Pur, N. (1974). *Uluslararası İşgücü Hareketleri ve Türkiye*. [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Sağlam, M. (1989). *Federal Alman İlkokullarında Türkçe ve Türk Kültürü Programının Etkililiği Kuzey Ren Vestfalya Örneği*. [Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Saklı A. R. (2012). Fransa ve Almanya'da Uluslaşma Süreci ve Ulus Bilincinin Oluşumu, *Akademik Bakış Dergisi*, (32), 1-19.
- Sakman, T. (2013). *Türk Diasporasının Avrupa Siyasal Sistemine Katılım Süreçlerinin Analizi Almanya, Hollanda, Belçika Örneğinde*. [Yüksek Lisans tezi, Harp Akademileri Komutanlığı]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Sarışık, D. (2014). *Die defizithypothese von Bernstein und die Sprachliche Verschiedenheit der Türkischen Kinder in der Sekundarstufe der Unter- und Mittelschicht in Deutschland*. [Yüksek Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Sayar, A. (1977). *Dik Bayır*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Sayınsoy, B. (1996). *Birinci Dilin İkinci Dil Üzerindeki Etkileri: Anadilleri Türkçe, İkinci Dilleri Almanca Olan Türk Çocuklarının "Ad Durumları" İsimli Dil Bilgisel Yapıyı Kullanımlarına Dair Karşılaştırmalı Bir İnceleme*. [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Serinken, N.D. (2017). *Almanya'daki Türklere Karşı Yabancı Düşmanlığı Bağlamında İnşa Edilen Milliyetçilik*. [Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Sırmalı, E. (2015). *Entegrasyon Sürecinde Medyanın Paralel Toplum Üzerindeki Rolü (Almanya Özelinde Bir Araştırma)*. [Yüksek Lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Sivrioğlu, S. (2020). *Almanya'daki Türkçe Ders Kitaplarının Kültürlerarasılık Bağlamında İncelenmesi*. [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Sözen, H. & İyi, M.M. (2021, Nisan). *Bavyera Eyaletinde 2021/2022 Eğitim-Öğretim Yılından İtibaren Okutulacak Olan "İslam Dersi" Üzerine Bir Analiz*. Göç Araştırmaları Vakfı. https://gocvakfi.org/wp-content/uploads/2021/06/Sayi-17-Bavyera-Eyaletinde-2021_Sayi-17-2022-Eg%CC%86itim-O%CC%88g%CC%86retim-Yilindan-I%CC%87tibaren-Okutulacak-Olan-I%CC%87slam-Dersi-U%CC%88zerine-Bir-Analiz.pdf
- Suvaçcı, İ. (2018). *Almanya'ya Göçün Almanya'daki Türk Yazarların Hikayelerine Yansımaları 1961-2001*. [Doktora tezi, Dicle Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Şahan, G. (2012). *Almanya'da İlkokullarda Devam Eden Türk Öğrencilerin Başarılarını Etkileyen Faktörlerin Nitel Bir Analizi*. [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Şahin, S. (2009). *Die Rezeption des Begriffes "Heimat" in drei Generationen der in Deutschland Lebenden Türken ein Beitrag zur Soziolinguistik und Semiotik*. [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Şener, S. (1989). *Türkçe, Almanca Konuşanlarda Kod Değiştirimi: Yapısal İlişkiler Açısından Çözümlemesi Denemesi*. [Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Tekeli, F. (2017). *İki Dilli Öğrencilerine Türkçe Öğretiminde Malzeme Kullanımı: Almanya Örneği*. [Yüksek Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Toprak, E.G. (2018). *Die Struktur der Sprache in den Werken der Vierten Generation Türkischer Gastarbeiter als Schriftsteller in Deutschland*. [Yüksek Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi].

- <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Tosun, C. (1992). *F. Almanya'da Yaşayan Türklerin Din Eğitimlerinde Caminin Yeri ve Din Görevlilerinin Yeterlilikleri*. [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Tören, E. (2014). *Diasporaların Anavatan Ziyaretleri: Almanya Türk Federasyonu Türkiye Kültür Gezisi 2013 Üzerine Bir Alan Araştırması*. [Yüksek Lisans tezi, Anadolu Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Tuna, K. (1981). *Yurt Dışına İşçi Gönderme Olayının Sosyolojik Eleştirisi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Turan, K. (1991). *F. Almanya'daki İkinci Kuşak Türkler'in Sosyalleşmesi ve Kültür Değişmesi*. [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Türk, M.S. (2012). *Türkiye ve Türkler Söylemi: Bild Gazetesi Örneği*. [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Türkkan, K. (1986). *Uluslararası İşgücü Göçünün Nedenleri ve Türkiye Ekonomisi Bakımından Başlıca Etkileri Üzerine Bir İnceleme*. [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Uysal, N. (2011). *The Representation of Turkish Immigrants in the German Printed Media and its Linkage to the Public Opinion About Turkey's EU Accession*. [Yüksek Lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Ülker, R.B. (2000). *Entrepreneurial Practices of Turkish Immigrants in Berlin*. [Yüksek Lisans tezi, ODTÜ]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Üstün, B. (2020). *Der Einstellung der in Deutschland Lebenden Türkischen Kinder Gegenüber der Türkischen Sprache und ein Modell Vorschlag am Fallbeispiel des Landes Hessen*. [Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Yağbasan, M. (1996). *Federal Almanya'dan Türkiye'ye Dönen Öğrencilerden Üniversite Düzeyine Gelenlerin Uyum Sorunları*. [Yüksek Lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Yaman, F. (2015). *Sivil Toplum Bağlamında Avrupa'da İslam ve Müslüman Kimliği: Almanya Örneği*. [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Yaman, F. (2018). *Almanya'da Çocukları Koruma Altına Alınan Göçmen Ailelere Yönelik Koruma Hizmetlerinin İncelenmesi*. [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Yaşar, C. (2019). *Türk Kökenli Yazarların Alman Edebiyatına Katkıları*. [Yüksek Lisans tezi, Sakarya Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Yazgan, Ş. (2020). *Almanya'daki Okullarda İslam Din Dersinden Öğretmen ve Velilerin Beklentileri: Baden-Württemberg Örneği*. [Doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Yazıcı, Z. (1999). *Almanya ve Türkiye'de Anaokuluna Devam Eden 60-76 Aylar Arasındaki Türk Çocuklarının Dil Gelişimi İle İlgili Okuma Olgunluğu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. [Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Yenigün, D. (2017). *Almanya'da Alevi Toplumunun Örgütlenmesi Bağlamında Ludwigsburg Alevi Kültür Merkezi Örneği*. [Yüksek Lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Yıldız, B. (1975). *Alman Ekmeği*. İstanbul. Cem Yayınları.
- Yıldız, I. (2019). *Almanya'daki Türklerin Türkiye Seçimlerindeki Seçmen Davranışları*. [Yüksek Lisans

- tezi, Beykent Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Yücedağ, G. (2019). *Edebiyatın Üç Kuşağı Üzerinden Göç ve Göçmenliğin Dönüşümüne Bakmak: Almanyadaki Türk Diasporası Örneği*. [Yüksek Lisans tezi, Sakarya Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Yüksel, K. (2017). *Almanyadaki Son Kuşak Alevilerin Tanrı ve Din Algısı*. [Yüksek Lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Zengin, H.K. (2007). *Almanya'da İslam Din Öğretimi Modelleri (Bavyera Eyaleti Örneği)*. [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>